

INTERPRETACIJE DOGAĐAJA VEZANIH UZ 1102. GODINU U UDŽBENICIMA POVIJESTI KORIŠTENIM NA PODRUČJU DANAŠNJE REPUBLIKE HRVATSKE OD KRAJA I. SVJETSKOG RATA DO ŠKOLSKE GODINE 2001./2002.

Zdravka JELASKA MARIJAN, Zagreb

Kako su i na koji način u udžbenicima povijesti, korištenim na tlu današnje Republike Hrvatske od kraja Prvoga svjetskog rata do školske godine 2001./2002. u osnovnim i srednjim školama, interpretirani događaji od smrti kralja Zvonimira do krunidbe Kolomana Arpadovića, kao i pitanje položaja Hrvatske u državnoj zajednici s Ugarskom, te usklađenost udžbenika s dosezima historiografije u pojedinim razdobljima tema je čijem je osvjetljavanju autorica nastojala dati prilog ovim tekstom.

Udžbenici povijesti u osnovnim i srednjim školama od Kraljevine SHS do kraja prvog desetljeća postojanja Republike Hrvatske

U historiografiji su zbivanja vezana uz kraj razdoblja hrvatskih narodnih vladara i uspostavljanje hrvatsko-ugarske državne zajednice mnogo puta preispitivana i ocjenjivana na različite načine. U široj javnosti ova zbivanja nisu uvijek shvaćana na isti način kao u znanosti. Udžbenici korišteni u nastavi povijesti pritom su imali mnogo širi utjecaj od znanstvenih radova objavljenih u stručnim časopisima i knjigama, već i zbog same činjenice što su namijenjeni cijelim generacijama mladih osoba. Stoga je i nužno i važno analizirati predodžbe koje oni pružaju o povijesnim zbivanjima, njihovu usklađenost s historiografskim dosezima, kao i mogućnosti predstavljanja i približavanja određenih povijesnih zbivanja različitim uzrastima.

Redovito su u udžbenicima povijesti korištenima na tlu današnje Republike Hrvatske unutar iste teme obrađivana zbivanja od smrti kralja Zvonimira do krunidbe Kolomana Arpadovića za kralja Hrvatske i Dalmacije 1102. godine. Riječ je o događajima koji se povezuju uzročno-posljedičnim vezama, pri čemu biogradska krunidba predstavlja ne samo promjenu vladara i uspostavu nove dinastije na prijestolju već i uspostavu nove državne zajednice. Zanimljivo je pogledati na koji su način u udžbenicima povijesti, korištenim na tlu današnje Republike Hrvatske između 1918. i 2001. godine u osnovnim i srednjim školama, interpretirani događaji od smrti kralja Zvonimira do krunidbe Koloma-

na Arpadovića, kao i pitanje položaja Hrvatske u državnoj zajednici s Ugarskom, te usklađenost udžbenika s dosezima historiografije u pojedinim razdobljima.

Dvadeseto je stoljeće ovom prostoru donijelo niz promjena država i sustava vlasti. Općenita je i vrlo raširena predodžba kako se s takvim mijenama u potpunosti mijenjaju i udžbenici povijesti, što je samo donekle točno. Ako se izuzmu suvremenija zbivanja obuhvaćena nastavnim programima, udžbenici se ipak mnogo više mijenjaju u skladu s istraživanjima i novijim rezultatima povijesne znanosti. Iako se s promjenama vlasti i država najčešće pojave novi udžbenici, njihov je sadržaj rijetko kad bitno drukčiji od sadržaja ranijih udžbenika. Na kontinuitet izrade udžbenika ukazuje i činjenica kako se autori udžbenika nisu nužno mijenjali s promjenama država i sustava vlasti. Tako, primjerice, već i površni pogled na udžbenike u kojima je obrađivana hrvatska povijest srednjega vijeka kroz dvadeseto stoljeće izdvaja dvojicu posebno aktivnih autora udžbenika – Živka Jakića u prvoj polovini, te Ivu Makeka u drugoj polovini 20. stoljeća. Živko Jakić, dugogodišnji profesor povijesti na III. realnoj gimnaziji u Zagrebu, napisao je velik broj udžbenika koji obuhvaćaju različita povijesna razdoblja, a hrvatsku povijest srednjega vijeka obradio je u udžbenicima: *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca: za niže razrede srednjih učilišta*¹; *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca s obzirom na opću historiju I. dio: za srednje i njima slične škole*²; *Povijest Jugoslavije s općom historijom I. dio: za III. razred srednjih i njima sličnih škola*³ i *Povijest hrvatskoga naroda sa svjetskom poviješću: za III. razred srednjih škola*⁴. Ova četiri udžbenika korištena u razredima niže gimnazije i drugih srednjih škola u vrijeme Kraljevine SHS, Kraljevine Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske daju dobru sliku u kojoj su mjeri stručni pisci udžbenika rijetki i predragocjeni da bi ih vlasti olako ignorirale ili mijenjale. Na promjene politike i države kod njih mnogo više ukazuju naslovi nego sam sadržaj. Valja napomenuti kako su u vrijeme nastanka tih udžbenika gimnazije bile osmogodišnje škole te su niži gimnazijski razredi odgovarali današnjim višim razredima osnovnih škola (5.-8.), dok su viši razredi gimnazija odgovarali današnjim gimnazijskim razredima.

Izradom školskih udžbenika, osim školskih nastavnika, bavili su se i ugledni znanstvenici i sveučilišni profesori. U vrijeme Nezavisne Države Hrvatske tiskana je *Hrvatska povijest: za osmi razred srednjih škola*⁵, čiji su autori bili trojica tada vodećih stručnjaka – Miho Barada, Lovro Katić i Jaroslav Šidak. U novije je vrijeme njihov primjer nastojao slijediti Neven Budak u suradnji s drugim autorima. Najprije s Vladimirom Posavcem u knjizi malo poetičnijeg naslova nego što ga obično nose školski udžbenici: *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe od seobe naroda do apsolutizma*⁶, a zatim s Marijom Mogorović Crljenko u udžbeniku standardnog naslova *Povijest: udžbenik za šesti razred osnovne škole*.⁷

¹ Prvo izdanje u Zagrebu 1926. (dalje: JAKIĆ, 1926.).

² Prvo izdanje u Zagrebu 1929. (dalje: JAKIĆ, 1929.).

³ Prvo izdanje u Zagrebu 1935. (dalje: JAKIĆ, 1935.).

⁴ Prvo izdanje u Zagrebu 1941. (dalje: JAKIĆ, 1941.).

⁵ Prvo izdanje u Zagrebu 1943. (dalje: BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943.).

⁶ Prvo izdanje, nakon odobrenja Ministarstva prosvjete i športa, u Zagrebu 1998. (dalje: BUDAK – POSAVEC, 1998.).

⁷ Prvo izdanje u Zagrebu 2001. (dalje: BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001.).

Tijekom pedesetih godina 20. stoljeća postupno su izdvajani niži razredi gimnazija i uključivani u sustav osnovnih škola, a općim Zakonom o školstvu iz 1958. godine konačno je uvedeno jedinstveno osmogodišnje osnovno školovanje.⁸ U prijelaznom razdoblju pedesetih godina korišten je udžbenik *Povijest: za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, kojemu su autorice bile Olge Salzer i Karmen Mali.⁹ Gradivo iz povijesti srednjega vijeka najčešće je obrađivano upravo u tim razredima. No katkad se rani srednji vijek priključivalo gradivu I. razreda gimnazije, kao što je bio slučaj šezdesetih godina 20. stoljeća, što je našlo odraza u udžbenicima Marije Vrbetić¹⁰ i Mirka Žeželja¹¹.

Primjer sličan Jakićevu u drugoj polovini 20. stoljeća pružaju udžbenici Ive Makeka za šesti razred osnovne škole. Nisu svi pisani samostalno, već je u nekima surađivao i s drugim autorima. Tako su mu u udžbeniku iz sedamdesetih godina koautori Blagota Drašković i Olga Salzer¹², a u udžbeniku iz osamdesetih Josip Adamček¹³. Nakon uspostave Republike Hrvatske Makek je izradio dva udžbenika za šesti razred osnovne škole, od kojih je prvi korišten od školske godine 1992./93. do 1996./97.¹⁴, a drugi, kojemu je prvo izdanje izišlo iz tiska 1997. godine, još je uvijek u upotrebi.¹⁵ Makekovi su udžbenici, dakle, korišteni kroz više od tri desetljeća u šestom razredu osnovne škole u vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske pri čemu su doživljavali izmjene u skladu s propisanim programom od strane Ministarstva prosvjete, ali su izmjene doživljavale i ocjene pojedinih povijesnih zbivanja. Koautori prvog od gore navedenih udžbenika također su napisali veći broj udžbenika korištenih u velikom vremenskom rasponu. Olga Salzer je uz udžbenike iz pedesetih i šezdesetih godina zajedno sa Hrvojem Matkovićem izradila knjižicu *Povijest* u sklopu *Školskog leksikona*, koji je tijekom šezdesetih godina doživio više izdanja¹⁶. Blagota Drašković se od kraja šezdesetih godina počeo više posvećivati izradi srednjoškolskih udžbenika, i to najprije za ekonomske škole.¹⁷

⁸ Školski propisi s popisom općeobrazovnih škola i nastavnog osoblja u Narodnoj Republici Hrvatskoj, Zagreb, 1955.; Ivo PERIĆ, *Dubrovačka gimnazija od ponarođenja do danas*, Dubrovnik, 1969., 105; Mate ZANINOVIĆ, »Pregled razvoja gimnazije do naših dana«, u: *290 godina klasične gimnazije u Splitu*, Split, 1990., 33-34.

⁹ Prvo izdanje u Zagrebu 1952. (dalje: SALZER – MALI, 1952.).

¹⁰ Marija VRBETIĆ, *Historija za I. razred gimnazije*, prvo izdanje u Zagrebu 1961.; korišteno IV. neizmijenjeno izdanje iz 1964. (dalje: VRBETIĆ, 1964.). O ciljevima i problemima pri pisanju ovog udžbenika usporedi: Marija VRBETIĆ, »Autor o udžbeniku *Povijest za prvi razred gimnazije*«, *Historijski pregled: časopis za nastavu historije* 8 (1962), 2, 88-93.

¹¹ Mirko ŽEŽELJ, *Historija za II. razred gimnazije*, Zagreb 1961. (dalje: ŽEŽELJ, 1961.).

¹² Ivo MAKEK – Blagota DRAŠKOVIĆ – Olga SALZER, *Narodi u prostoru i vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred*, prvo izdanje u Zagrebu 1973.; korišteno V. nepromijenjeno izdanje iz 1977. (dalje: MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977.).

¹³ Ivo MAKEK – Josip ADAMČEK, *Čovjek u svom vremenu 2: udžbenik za VI. razred osnovne škole*, Zagreb 1987. (dalje: MAKEK – ADAMČEK, 1987.).

¹⁴ Ivo MAKEK, *Povijest za VI razred osnovne škole*, Zagreb, 1992. (dalje: MAKEK, 1992.).

¹⁵ Ivo MAKEK, *Povijest: udžbenik za 6. razred osnovne škole*, Zagreb, 1997. (dalje: MAKEK, 1997.).

¹⁶ Prvo izdanje u Zagrebu 1963. (dalje: SALZER – MATKOVIĆ, 1963.).

¹⁷ Blagota DRAŠKOVIĆ, *Od pretpovijesnog doba do XVIII. stoljeća: Povijest za I. razred ekonomske škole*, Zagreb, 1969. (dalje: DRAŠKOVIĆ, 1969.).

Srednje je školstvo 1975. godine podvrgnuto temeljitoj reformi, kojom su ukinute gimnazije, tehničke škole i škole za KV radnike, a umjesto njih uveden je jedinstveni tip srednjih škola radi provođenja »usmjerenog obrazovanja«. ¹⁸ Srednjoškolci su od tada pohađali dva općeobrazovna razreda te jedan ili dva razreda u kojem su se školovali za odabrano zanimanje (model 2+2). Raniji je sustav gimnazija i strukovnih škola temeljito izmijenjen ne samo uvođenjem novih programa već i organizacijski udruživanjem većeg broja srednjih škola različitih profila u velike srednjoškolske centre. Po tadašnjem ministru za prosvjetu i kulturu (1974.-1982.) i jednom od u ono vrijeme vodećih ideologa SKH i SKJ, koji je ujedno bio jedan od glavnih tvoraca i provoditelja reforme obrazovnog sustava, Stipi Šuvaru, ovaj je tip srednjih škola među stanovništvom popularno nazvan »Šuvarica«. Povijest se tada učila kao općeobrazovni predmet u prva dva razreda, dok je u trećem i četvrtom razredu ovaj predmet zadržan tek kod nekih zanimanja kulturološkog tipa. ¹⁹ Autor srednjoškolskih udžbenika povijesti kao općeobrazovnog predmeta u prvom i drugom razredu u vrijeme »usmjerenog obrazovanja« tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina bio je Hrvoje Matković. ²⁰ U kulturološkim usmjerenjima, u kojima su se sadržaji iz povijesti učili u trećem i četvrtom razredu, za nacionalnu povijest nije bilo udžbenika. ²¹ Model »usmjerenog obrazovanja«, zbog brojnih kritika, postupno je napuštan od 1985. godine dalje, da bi početkom devedesetih godina ponovno bio obnovljen sustav gimnazija i srednjih strukovnih škola. Krajem osamdesetih i početkom devedesetih u srednjim školama upotrebljavani udžbenici koje su u koautorstvu izradili Hrvoje Matković i Blagota Drašković. ²² Godine 1994. njihovu je knjigu u drugom razredu gimnazije, za kojega je program uz ostalo obuhvaćao hrvatsku povijest srednjega vijeka, smijenio udžbenik kojemu su autori bili Franjo Šanjek i Franko Mirošević. ²³

Tek je druga polovina devedesetih godina donijela veći broj novih imena među autorima školskih udžbenika povijesti, zahvaljujući odluci Ministarstva prosvjete i športa, kojom

¹⁸ O usmjerenom obrazovanju i nastavi povijesti nakon reforme usporedi: Rade PETROVIĆ, »Mjesto nastave istorije u reformiranom usmjerenom obrazovanju«, *Nastava povijesti 1978.*, br. 1, 1-8; Hrvoje MATKOVIĆ, »Perspektive nastave povijesti u završnoj fazi srednjeg obrazovanja«, *Nastava povijesti 1978.*, br. 1, 15-18; »Zaključci Sedmog kongresa historičara Jugoslavije o položaju nastave historije«, *Nastava povijesti 1978.*, br. 1, 19-21; Bogo GRAFENAUER, »Problematika izrade programa istorije kao obaveznog predmeta zajedničke programske osnove usmjerenog obrazovanja u reformiranoj školi«, *Nastava povijesti 1979.*, br. 1, 2-7; Hrvoje MATKOVIĆ, »Osmi jugoslavenski simpozij o nastavi povijesti«, *Nastava povijesti 1980.*, br. 3-4, 249-251; ZANINOVIĆ, »Pregled razvoja gimnazije do naših dana«, 34-35.

¹⁹ Riječ je o usmjerenjima: suradnik u kulturno-znanstvenim ustanovama, suradnik u informacijsko-dokumentacijsko-komunikacijskim (INDOK) djelatnostima, s podsmjerovima bibliotekara i arhivara u radnim organizacijama, te suradnik u odgojno-obrazovnom procesu, odnosno suradnik u nastavi i suradnik u predškolskom odgoju.

²⁰ Ovdje navodim samo one koji obrađuju tematiku vezanu uz 1102. godinu: Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest 1: za prvi razred usmjerenog obrazovanja*, prvo izdanje, Zagreb, 1976.; korišteno 10. izmijenjeno i dopunjeno izdanje iz 1985. (dalje: MATKOVIĆ 1985.)

²¹ U ovim se usmjerenjima nastava povijesti zapravo dijelila na dva predmeta – *Povijest civilizacija*, za koji je udžbenik izradio Eduard KALE, i *Historija naroda Jugoslavije*, za koji nikad nije izrađen udžbenik.

²² Hrvoje MATKOVIĆ – Blagota DRAŠKOVIĆ, *Povijest 2: udžbenik za srednje škole*, prvo izdanje, Zagreb, 1990., korišteno drugo, odnosno prvo izmijenjeno izdanje iz 1991. (dalje: MATKOVIĆ – DRAŠKOVIĆ, 1991.)

²³ Franjo ŠANJEK – Franko MIROŠEVIĆ, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, Zagreb, 1994. (dalje: ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994.)

je omogućeno tiskanje više alternativnih udžbenika za isti razred. Danas se hrvatska povijest srednjega vijeka obrađuje u šestom razredu osnovne škole te u drugom razredu gimnazije, odnosno u prvom razredu srednjih strukovnih škola. Osim naprijed navedenih udžbenika I. Makeka i N. Budaka, u šestom razredu osnovne škole u drugoj polovini devedesetih godina 20. stoljeća korišten je i udžbenik Frane Sabalića,²⁴ ali relativno kratko vrijeme. Od školske godine 2000./01. koristi se još i udžbenik kojemu su autori Željko Brdal i Margita Madunić.²⁵ U drugom razredu gimnazije od druge polovine devedesetih godina koriste se dva udžbenika. Jednome su autori Anđelko Mijatović, Franjo Šanjek i Franko Mirošević,²⁶ a drugome Tatjana Medić i Vladimir Posavec.²⁷ U trogodišnjim i četverogodišnjim strukovnim školama hrvatska povijest srednjega vijeka obrađuje se u prvom razredu, s tom razlikom što se u trogodišnjim strukovnim školama uči samo nacionalna povijest jednu godinu, dok se u četverogodišnjim strukovnim školama dvije godine uči pregled opće i nacionalne povijesti. Udžbenici za strukovne škole izrađeni su tek u drugoj polovini devedesetih godina 20. stoljeća. Tada su u upotrebu ušli udžbenici kojima je autor Ivan Vujčić²⁸ te udžbenici kojima su autori Vesna Đurić i Ivan Peklić,²⁹ a nedavno se pojavio i udžbenik kojemu je autor Zdenko Samaržija.³⁰

Na područjima privremeno odcjepljenim od Republike Hrvatske 1991.-1995., nazvanim republika srpska krajina, u šestom je razredu osnovnih škola korišten udžbenik autora Rade Mihaljčića,³¹ koji je odobrio Prosvetni savet Republike Srbije 1991. godine. Ovaj udžbenik sadrži teme iz povijesti *Južnih Slovena* u srednjem vijeku, pa tako hrvatsku povijest u doba narodnih vladara sažeto obrađuje u temi pod naslovom *Hrvatska ranofeudalna država*. Kako je riječ o udžbeniku korištenom na tlu Republike Hrvatske, iako je lokalne vlasti općina u kojima je korišten tada nisu priznavale, ovaj je udžbenik uzet u obzir u razmatranjima koja slijede.

Zbivanja u Hrvatskoj od 1089. do 1102. godine u rasporedu gradiva

U načelu, među povjesničarima vlada dogovorna podjela razdoblja prema kojoj hrvatski rani srednji vijek, odnosno razdoblje narodnih vladara, traje do krunidbe Kolomana

²⁴ Frane SABALIĆ, *Povijest: za šesti razred osnovne škole*, Zagreb, 1996. (dalje: SABALIĆ, 1996.).

²⁵ Željko BRDAL – Margita MADUNIĆ, *Povijest: udžbenik za šesti razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 2001. (dalje: BRDAL – MADUNIĆ, 2001.).

²⁶ Franko MIROŠEVIĆ – Franjo ŠANJEK – Anđelko MIJATOVIĆ, *Povijest: za drugi razred gimnazije*, Školska knjiga, Zagreb, 1997. (dalje: MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997.).

²⁷ Vladimir POSAVEC – Tatjana MEDIĆ, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V.-XVIII. st.): udžbenik za II. razred gimnazije*, Profil International, 1998. (dalje: POSAVEC – MEDIĆ, 1998.).

²⁸ Ivan VUJČIĆ, *Hrvatska povijest: udžbenik za industrijske i obrtničke škole*, Zagreb, 1995.; korišteno drugo nepromijenjeno izdanje iz 1996. (dalje: VUJČIĆ, HP, 1996.); ISTI, *Povijest (Hrvatska i svijet 1): za prvi razred četverogodišnjih strukovnih škola*, Zagreb, 1996. (dalje: VUJČIĆ, HiS, 1996.).

²⁹ Vesna ĐURIĆ – Ivan PEKLIĆ, *Hrvatska i svijet od prapovijesti do Francuske revolucije: priručnik iz povijesti za I. razred srednjih strukovnih škola*, Zagreb, 1997. (dalje: ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997.); ISTI, *Hrvatska povijest: od doseljenja Hrvata do naših dana: za prvi razred trogodišnjih strukovnih škola*, Zagreb, 1998. (dalje: ĐURIĆ – PEKLIĆ, HP, 1998.).

³⁰ Zdenko SAMARŽIJA, *Hrvatska i svijet: udžbenik za prvi razred četverogodišnjih strukovnih škola*, Zagreb, 2001. (dalje: SAMARŽIJA, 2001.).

³¹ Rade MIHALJČIĆ, *Istorija za 6. razred osnovne škole*, Beograd – Novi Sad, 1993. (dalje: MIHALJČIĆ, 1993.).

Arpadovića 1102. godine. U skladu s tim je i prijelazno razdoblje previranja od Zvonimirove smrti 1089. do 1102. godine u udžbenicima povijesti tijekom 20. stoljeća najčešće obrađivano u sklopu cjeline koja je, ovisno o udžbeniku, u naslovu sadržavala oznake: rani srednji vijek, doba narodnih vladara, doba do početka 12. stoljeća ili doba ranog feudalizma, tako da je sadržaj političke povijesti Hrvatske u tom razdoblju zaključivan Kolomanovom krunidbom za kralja Hrvatske i Dalmacije u Biogradu na Moru 1102. godine, a u nekim slučajevima uspostavom Kolomanove vlasti u Dalmaciji. Takav je slučaj s udžbenicima iz razdoblja prve Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske i udžbenicima iz razdoblja druge Jugoslavije.³² Tek je u novije vrijeme u srednjoškolskim udžbenicima, u skladu s programom kojemu je autor Agneza Szabo, došlo do pomicanja svih događaja od Zvonimirove smrti dalje u cjelinu vezanu uz razvijeni srednji vijek, te su uklopljeni u lekciju o Arpadovićima,³³ čime je stvoren dojam kako razdoblje narodnih vladara završava smrću kralja Zvonimira. Istodobno su udžbenici za osnovne škole zadržali koncepciju prema kojoj to razdoblje završava tek 1102. godinom, a od autora novijih srednjoškolskih udžbenika pridružio im se Zdenko Samaržija.³⁴ Takvu koncepciju imaju i sinteze hrvatske povijesti ranoga srednjega vijeka koje se danas koriste kao sveučilišna literatura, a i mnogi ih nastavnici koriste kao priručnike,³⁵ te nije jasno zašto je u programu A. Szabo napravljen navedeni pomak. Detaljniji pregled nastavnih cjelina i tema unutar kojih je u pojedinim udžbenicima obrađeno razdoblje od smrti kralja Zvonimira 1089. godine do Kolomanove krunidbe za kralja Hrvatske i Dalmacije 1102. godine u Biogradu na Moru, prikazan je u tablici. Kod onih tema kojima iz naslova sadržaj možda nije dovoljno jasan, u zagradama su navedene odrednice o sadržaju teme. Kod tema koje su izuzetno opširne, u zagradama su navedeni i podnaslovi pod kojima je obrađeno relevantno gradivo.

Najčešće u udžbenicima povijesti tematska jedinica o dolasku Arpadovića u Hrvatsku započinje smrću kralja Zvonimira i događajima koji su nakon nje uslijedili, te sadrži niz pitanja o kojima su znanstvenici raspravljali tijekom 20. stoljeća:

- pitanje na koji je način umro kralj Zvonimir;
- prihvaćenost posljednjeg Trpimirovića Stjepana II. kao vladara od strane plemića i područje njegove vladavine;

³² JAKIĆ, 1926., 51-54; ISTI, 1935., 38-40; ISTI, 1941., 46-50; BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943.; SALZER – MALI, 1952., 55-58; VRBETIĆ, 1964., 343-347; DRAŠKOVIĆ, 1969., 168-169; MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977., 40-41; MATKOVIĆ, 1985., 137; MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55-56; MATKOVIĆ – DRAŠKOVIĆ, 1991., 98-99.

³³ ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 153-156; MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 147-150; VUJČIĆ, HP, 1996., 40-41; VUJČIĆ, HiS, 1996., 97-98; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54-55; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HP, 1998., 24-25.

³⁴ MAKEK, 1992., 53-54; MAKEK, 1997., 39-40; BUDAK – POSAVEC, 1998., 39-42; BUDAK – MOGOVIĆ CRLJENKO, 2001., 53-57; BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41-42; SAMARŽIJA, 2001., 95-96.

³⁵ Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., pretisak 1990. (dalje: ŠIŠIĆ, 1925.); ISTI, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1962., prvo izdanje: 1916., drugo: 1920.; Nada KLAJČIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971. (dalje: KLAJČIĆ, 1971.); ISTA, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990. (dalje: KLAJČIĆ, 1990.); Neven BUDAK, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb, 1994. (dalje: BUDAK, 1994.); Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, 1995. (dalje: GOLDSTEIN, 1995.).

- prihvaćenost Zvonimirove supruge Jelene Lijepe kao kraljice od strane plemića, područje i vrijeme njezine vladavine;
- vrijeme dolaska njezinog brata, ugarskog kralja Ladislava Arpadovića na područje Hrvatskog Kraljevstva, te pitanje do kuda je dopro u svom pohodu;
- područje i vrijeme vladavine Ladislavovog namjesnika i sinovca Almoša (Alma);
- vrijeme izbora, područje vladavine i mjesto pogibije kralja Petra, njegovo podrijetlo i rod kojem je pripadao;
- okolnosti Kolomanova dolaska na područje južno od Drave i sporazum s hrvatskim plemstvom, značenje i posljedice krunidbe, odnosno odnos Hrvatske i Ugarske.

Smrt kralja Zvonimira

Razrada teme o dolasku Arpadovića u Hrvatsku, kako je naprijed rečeno, najčešće započinje smrću kralja Zvonimira. Time odmah na početku zahvaća pitanje načina na koji je umro ovaj vladar, odnosno pitanje vjerodostojnosti podataka u legendi zabilježenoj u hrvatskoj redakciji *Barskog rodoslova (Ljetopisa popa Dukljanina)*, o čijoj su prihvatljivosti znanstvenici dosta raspravljali tijekom 19. i 20. stoljeća.³⁶ Različita mišljenja u historiografiji našla su svoj odraz i u udžbenicima, posebno u prvoj polovini 20. stoljeća.³⁷ U Jakićevu udžbeniku iz 1926. godine nalazimo tvrdnju da je Zvonimir u svrhu križarskog rata sazvao *god. 1089. sabor na Kninskom polju. Ali niže plemstvo i sam narod ne htjedoše ni čuti za takav pustolovni pothvat, nego se obore na kralja i sasijeku ga.*³⁸ U ovom udžbeniku Jakić u potpunosti slijedi Ferdu Šišića.³⁹ Tridesetih godina pak isti autor gore navedeni događaj spominje samo kao priču *nekog kasnijeg pisca*, uz napomenu kako se to vjerojatno nije dogodilo, jer da jest *jamačno bi i pisci onog vremena znali o tome nešto reći*. U izdanjima korištenim u doba NDH autor zadržava taj stav, samo što priču ne pripisuje nekom kasnijem piscu već popu Dukljaninu.⁴⁰ Iz navedenog je vidljivo kako je Jakić izvršno poznao njemu suvremenu historiografiju, te dosta brzo usvajao novija mišljenja.⁴¹

³⁶ Literaturu o toj problematici vidi u: Nada KLAJČIĆ, »Problem Zvonimirove smrti u novijoj literaturi«, *Historijski zbornik* XV, 1962.; ISTA, 1971., 71-73, 486-489; Stjepan GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, III., Zagreb, 1975., 131-297; Ivo GOLDSTEIN, »Kada, kako i zašto je nastala legenda o ubojstvu kralja Zvonimira (Prinos proučavanju mehanizma nastajanja legendi u hrvatskom srednjovjekovnom društvu)«, *Radovi IHP*, 17, 1984., 35-54; ISTI, 1995., 430-434; *Zvonimir kralj hrvatski: zbornik radova*, Zagreb, 1997.

³⁷ O udžbenicima do Prvoga svjetskog rata vidi: Charles JELAVICH, *Južnoslavenski nacionalizmi: jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.*, Zagreb, 1992. Za problematiku vezanu uz kralja Zvonimira usporedi: Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ, »Vladavina kralja Zvonimira kao problem u nastavi nacionalne povijesti u Hrvatskoj u 19. stoljeću«, u: *Zvonimir kralj hrvatski*, 337-342.

³⁸ JAKIĆ, 1926., 51.

³⁹ ŠIŠIĆ, 1925., 585-590; ISTI, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, 142.

⁴⁰ JAKIĆ, 1935, 38; JAKIĆ, 1941, 47.

⁴¹ Usporedi literaturu prema bilješci 36.

Tablica: Pregled nastavnih cjelina i tema unutar kojih je u pojedinim udžbenicima obrađeno razdoblje od smrti kralja Zvonimira do krunidbe Kolomana za kralja Hrvatske i Dalmacije u Biogradu na Moru

UDŽBENIK	RAZRED	CJELINA	TEME
Jakić, 1926.	niži razredi srednjih škola	Hrvatska kraljevina	Kralj Dmitar Zvonimir Svršetak hrvatske narodne dinastije (od Stjepana II. do Ladislava) Pacta conventa (od bitke na Gvozdu do 1102.) Dmitar Zvonimir Posljednji hrvatski narodni vladar (od Stjepana II. do Ladislava) Hrvati zaključuju s Mađarima ugovor (od bitke na Gvozdu do 1102.)
Jakić, 1935.	III. r. gimnazije i drugih srednjih škola	Kraljevine Južnih Slavena	Dmitar Zvonimir Posljednji hrvatski narodni vladar (od Stjepana II. do Ladislava) Hrvati zaključuju s Mađarima ugovor (od bitke na Gvozdu do 1102.)
Jakić, 1941.	III. r. gimnazije i drugih srednjih škola		Dmitar Zvonimir Posljednji hrvatski narodni vladar (od Stjepana II. do Ladislava) Hrvati zaključuju s Mađarima ugovor (od bitke na Gvozdu do 1102.)
Barada – Katić – Šidak, 1943.	VIII. r. gimnazije i drugih srednjih škola	Vlast kraljeva do svršetka XI. stoljeća	Hrvatska i Dalmacija jedinstvena kraljevina (Petar Krešimir IV. i Zvonimir) Posljednji kraljevi (od Stjepana II. do 1102.)
Salzer – Mali, 1952.	VI. r. osnovne škole i II. r. gimnazije	Rani feudalizam kod Južnih Slavena	Dmitar Zvonimir Bitka na Gvozdu – Godina 1102.
Vrbetić, 1964. (1961.)	I. r. gimnazije	Rani feudalizam kod Južnih Slavena	Naši narodi u X. i XI. st. (od kralja Tomislava do 1102., uključujući i povijest drugih jugosl. naroda) – podnaslov: Nakon Zvonimirove smrti nastavlja se borba za hrvatski prijesto – Hrvatska gubi slobodu
Drašković, 1969	I. r. ekonomske škole	Južni Slaveni u doba ranog feudalizma	Hrvatska u ranom feudalizmu (od prvih kneževa do 1102.) – podnaslov: Hrvatska gubi samostalnost i stupa u državnu zajednicu s Mađarima (od kralja Zvonimirova do 1102.)
Makek – Drašković – Salzer, 1977.	(1973.) VI. r. osnovne škole	Hrvatska država u doba narodnih vladara	Stanje u Hrvatskoj nakon Zvonimira Stvaranje ugarsko-hrvatske državne zajednice
Matković, 1985. (1976.)	I. r. srednje škole	Jugoslavenski narodi u srednjem vijeku	Feudalne države jugoslavenskih naroda u ranom feudalizmu – podnaslov: Hrvatska u doba ranog feudalizma (od prvih kneževa do 1102.)
Makek – Adamček, 1987.	VI. r. osnovne škole	Južni Slaveni u ranom srednjem vijeku do XII. stoljeća	Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije (od kraja X. st. do 1102.) – podnaslov: Doba kralja Zvonimira (do osn. zg. biskupije), Stvaranje ugarsko-hrvatske države
Matković – Drašković, 1991.	II. r. srednje škole	Hrvatske zemlje u srednjem vijeku	Hrvatska u doba kraljeva – podnaslov: Gubitak nezavisnosti (od Zvonimira do 1102.)
Makek, 1992.	VI. r. osnovne škole	Hrvatska u ranom srednjem vijeku do XII. stoljeća	Hrvatska u državnoj zajednici s Ugarskom

UDŽBENIK	RAZRED	CJELINA	TEMA
Mihaljević, 1993.	VI. r. osnovne škole.	Južni Sloveni i njihovi susedi u ranom srednjem veku	Hrvatska ranofeudalna država (od doseljenja do 1102.)
Šanjek – Mirošević, 1994.	II. r. gimnazije	Hrvatska u ranome srednjem vijeku (VI.-XI. st.) Hrvatska u razvijenom i kasnom srednjem vijeku (XII.-XV. st.)	Procvat Hrvatske za Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira – podnaslov: Odnos Zvonimira prema susjedima Dinastija Arpadovića u Hrvatskoj (1102.-1301.) /tekst od 1089. do 1301./
Sabalić, 1996.	VI. r. osnovne škole	Hrvatska u ranome srednjem vijeku do XII. stoljeća	Promjene na hrvatskom prijestolju, dolazak Arpadovića
Vujić, HP i HiS, 1996.	I. r. strukovne škole	Hrvatska u razvijenom i kasnom srednjem vijeku (XII.-XV. st.)	Dinastičke promjene – dolazak Arpadovića (1102.-1301.) /tekst od 1089. do 1301./
Makek, 1997.	VI. r. osnovne škole	Europa u ranom srednjem vijeku do XII. stoljeća	Promjene na hrvatskom prijestolju (od 1089. do 1102)
Mirošević – Šanjek – Mijatović, 1997.	II. r. gimnazije	Hrvatska u ranome srednjem vijeku (od VI. do XI. st.)	Procvat Hrvatske za Petra Krešimira i Dmitra Zvonimira – podnaslov: Obilježja Zvonimirove vladavine
Đurić – Pešlić, HiS 1997. i HP 1998.	I. r. strukovne škole	Hrvatska u razvijenom i kasnom srednjem vijeku (XII.-XVI. st.) Hrvatska u ranom srednjem vijeku (VII.-XI. stoljeće)	Dinastičke promjene – dolazak Arpadovića na hrvatsko prijestolje – podnaslov: Hrvatska nakon Zvonimira; Personalna unija i državopravna individualnost hrvatskog kraljevstva
Budak – Posavec, 1998.	VI. r. osnovne škole	Hrvatska u razvijenom i kasnom srednjem vijeku Hrvatska u ranome srednjem vijeku do XII. stoljeća	Procvat Hrvatske u doba Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira – podnaslov: Hrvatska za vladavine kralja Zvonimira Dinastičke promjene – Arpadovići na hrvatskom prijestolju (od 1089. do 1301.)
Medić – Posavec, 1998	II. r. gimnazije	Hrvatska u ranom srednjem vijeku (VI.-XI. st.) Hrvatska u razvijenom i kasnom srednjem vijeku (XII.-XVI. st.)	Hrvatsko kraljevstvo na vrhuncu snage (od smrti Stjepana Držislava do smrti Stjepana III.) Promjena na hrvatskom prijestolju – dolazak Arpadovića (od Stjepana III. do 1105.)
Brdal – Madunić, 2001.	VI. r. osnovne škole	Hrvatska u ranom srednjem vijeku (do 12. stoljeća)	Procvat Hrvatske u doba Petra Krešimira IV. i Demetrija Zvonimira – podnaslov: Hrvatska za vladavine kralja Zvonimira
Budak – Mogorović Črljenko, 2001.	VI. r. osnovne škole	Hrvatska u ranom srednjem vijeku do XII. stoljeća	Dinastičke promjene – Hrvatska u doba Arpadovića (od 1089. do 1301.) Promjena na hrvatskom prijestolju – dolazak Arpadovića
Samaržija, 2001	I. r. strukovne škole	Rani srednji vijek Hrvatska u personalnoj uniji s Ugarskom	Kralj Zvonimir Arpadovići na hrvatskom prijestolju (od Ladislava do Kolomanova ulaska u Zadar) Petar Krešimir IV. i Dmitar Zvonimir (od 996. do 1102.) Hrvatska za vrijeme Arpadovića (od 1102. do 1301.)

U udžbeniku za stariji uzrast gimnazijalaca, tiskanom u vrijeme NDH, kojemu su autori znanstvenici M. Barada, L. Katić i J. Šidak, ponuđeno je kompromisno rješenje između dvaju mišljenja, pa je navedeno kako je kralj Zvonimir umro u vrijeme kada je nastala ideja o križarskom ratu ili je po kasnijoj tradiciji poginuo kod Pet crkava na Kosovu nedaleko od Knina.⁴² To je kompromisno rješenje vjerojatno rezultat neslaganja trojice autora oko tog pitanja. Naime, Miho Barada priklonio se tezi o nasilnoj smrti, dok su Lovre Katić i Jaroslav Šidak zastupali mišljenje o prirodnoj smrti Zvonimirovoj.⁴³

Nasuprot Jakiću, autori udžbenika u prvim desetljećima nakon Drugoga svjetskog rata zagovaraju tezu o Zvonimirovoj nasilnoj smrti, vjerojatno pod utjecajem Stjepana Gunjače. Tako u udžbeniku iz pedesetih godina autorica O. Salzer i K. Mali nalazimo tvrdnju da je na saboru 1089. kralja Zvonimira sasjekao hrvatski narod *jer mu je bilo dosta ratova daleko od domovine za papine interese, te jer je bio nezadovoljan Zvonimirovom unutarnjom politikom.*⁴⁴ Tu se, u skladu s tada vladajućom komunističkom ideologijom, naglašava narod, a ne plemstvo, a Zvonimira se negativno ocjenjuje zbog bliskih odnosa s papom, te se upravo u tome nalazi motiv za legendarno umorstvo. Ovom je udžbeniku dodana i čitanka u kojoj je, među drugim tekstovima, tiskana i legenda iz Ljetopisa popa Dukljanina (Barskog rodoslova).⁴⁵ Legenda je pedesetih godina tiskana i u posebno izdanoj i nešto opširnijoj čitanci za hrvatsku povijest, koju je uredio Jaroslav Šidak, a bila je namijenjena nastavi povijesti u srednjim školama.⁴⁶ Na sličan način kao O. Salzer i K. Mali, Zvonimirovu smrt prikazuje i M. Vrbetić riječima *a pristao je i na papin zahtjev da pođe u sveti rat protiv Seldžuka koji su osvajali Palestinu. Ali na to nije pristao narod. Kad je kralj na saboru saopćio tu papinu odluku, razjaren narod, kako tvrde neki dokumenti, sasjekao je kralja i potjerao papine poslanike (1089).*⁴⁷ Koji to dokumenti tvrde autorica nije navela, ali u rečenici koja slijedi upućuje učenike neka pročitaju legendu u čitanci.⁴⁸

Ivo Makek je u svim svojim udžbenicima od sedamdesetih godina dalje, u duhu koji je u to vrijeme prevladao u historiografiji, slijedeći ponajprije Nadu Klaić, prihvaćao tezu o prirodnoj smrti kralja Zvonimira. Bez mnogo kompliciranja, a primjereno uzrastu učenika osnovne škole, ovu je problematiku jednostavno sažeo u jednu rečenicu: *Zvonimir je umro bez nasljednika (u nekim izdanjima bez potomaka).*⁴⁹

⁴² BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 67: *Dok je vladanje bilo sretno, mučila je njega, a i čitavo njegovo kraljevstvo, briga, što iza rane smrti njegova jedinca Radovana, nije imao mužskog potomka, koji bi ga nasliedio na prijestolju. Uto nastaje obći pokret u Evropi, da se pomogne caru Aleksiju i oslobodi sv. Zemlja iz nevjernih ruku. Taj je pokret našao odjeka i kod nas, i dok se u tom pravcu nešto radilo, negdje u prvoj polovini god. 1088. umre Zvonimir, ili po poznijoj tradiciji pogiba kod Pet crkava na Kosovu nedaleko Knina.*

⁴³ Usporedi literaturu prema bilješci 36.

⁴⁴ SALZER – MALI, 1952., 55.

⁴⁵ *Isto*, 221-223.

⁴⁶ Jaroslav ŠIDAK, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest I.: do ukidanja feudalnih odnosa u Hrvatskoj god. 1848.*, Zagreb, 1952.

⁴⁷ VRBETIĆ, 1964., 343.

⁴⁸ *Isto*, 343; Marija VRBETIĆ – Mirko ŽEŽELJ, *Historijska čitanka za I. razred gimnazije*, Zagreb, 1964. (4. neizmijenjeno izdanje), 151.

⁴⁹ MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977., 40; MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55; MAKEK, 1992., 53.; ISTI, 1997., 39.

U udžbenicima B. Draškovića i H. Matkovića pitanje Zvonimirove smrti je izbjegnuto,⁵⁰ a zbivanja između njegove vladavine i dolaska Ladislava Arpadovića premoštena formulacijom *Nakon Zvonimirove smrti Hrvatska je proživljavala tešku političku krizu* (Matković), odnosno *Nakon Zvonimirove smrti Mađari su nastojali zavladatai Hrvatskom* (Drašković). Za Draškovićev udžbenik za strukovne škole s kraja šezdesetih i početka sedamdesetih, te Matkovićev udžbenik za »usmjereno obrazovanje« iz sedamdesetih i osamdesetih godina, takav je potez logičan, jer je u tim udžbenicima nacionalna povijest srednjega vijeka ionako jako kraćena zbog dvogodišnjeg učenja povijesti, umjesto gimnazijskoga četverogodišnjeg. Oni su ipak formulaciju iz Matkovićeve udžbenika zadržali i u udžbeniku s početka devedesetih, kada je vraćen četverogodišnji program učenja, te je bilo prostora za nešto više reći. Vjerojatno su navedenu formulaciju smatrali sretnim rješenjem za izbjegavanje u historiografiji spornog pitanja. Matkovićev je udžbenik pratila čitanka Ljubomira Kargačina, u kojoj također nema legende.⁵¹

Opširnijoj obradi nacionalne povijesti srednjega vijeka u gimnaziji, u skladu s promjenama u programu učenja, vraća se udžbenik F. Šanjeka i F. Miroševića, te u njemu nalazimo i više informacija o smrti kralja Zvonimira. Autori su ovog udžbenika naveli kako postoji legenda po kojoj su *nevjerni* Hrvati ubili kralja Zvonimira na Kosovu polju blizu Knina jer nisu htjeli ići u križarski pohod u Palestinu, te je citirana i kletva, ali uz napomenu kako je moderna hrvatska historiografija odbacila tu legendu kao netočnu. Također je navedeno kako je legenda, po svemu sudeći, trebala opravdati vlast Arpadovića u Hrvatskoj, jer se oni u legendi pojavljuju *kao osvetnici navodno »podlo« umorenog vladara*.⁵² Na sličan, ali nešto kraći način govori se o Zvonimirovoj smrti i u gimnazijskom udžbeniku kojeg su nekoliko godina kasnije napisala dva navedena autora u suautorstvu s A. Mijatovićem, te u udžbeniku autora T. Medić i V. Posavca.⁵³ Najčešće na takav način, a u skladu sa suvremenom historiografijom, o smrti kralja Zvonimira i legendi govore i drugi suvremeni udžbenici povijesti, kako oni za osnovne tako i oni za srednje strukovne škole⁵⁴ ili, što je rjeđi slučaj, legendu uopće ne spominju.⁵⁵

Naravno, pitanje je treba li legendu o smrti kralja Zvonimira uopće spominjati u školskim udžbenicima ili ne kad već nema važnost originalnog izvora. No legenda je nekako preživjela u usmenoj predaji stanovništva i kad je se u udžbenicima nije spominjalo, pa je bolje objasniti o čemu je riječ. Osim toga ona ima svoju vrijednost kao jedina originalna srednjovjekovna legenda nastala na hrvatskom prostoru. Mističnom privlačnošću lijepe priče i nesretne sudbine bila je inspiracijom književnicima, te je tako do danas stekla i znatno širu kulturnu važnost.⁵⁶ Uz sve to legenda o smrti Zvonimirovoj znala je naći mjesto i u

⁵⁰ DRAŠKOVIĆ, 1969., 168; MATKOVIĆ, 1985., 137; MATKOVIĆ – DRAŠKOVIĆ, 1991., 99.

⁵¹ Ljubomir KARGAČIN, *Povijesna čitanka 1: za usmjereno obrazovanje*, Zagreb, 1985.

⁵² ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 69.

⁵³ MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 71; MEDIĆ – POSAVEC, 1998., 49.

⁵⁴ ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 39; ISTI, HP, 1998., 20; BUDAK – POSAVEC, 1998., 39; BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 40; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 53.

⁵⁵ VUJČIĆ, HP, 1996.; ISTI, HiP, 1996.

⁵⁶ Miroslav ŠICEL, »Eugen Kumičić i Vladimir Nazor o kralju Zvonimiru«, u: *Zvonimir kralj hrvatski*, 343-346.

političkim raspravama tijekom prošlosti. S druge strane, traženje rješenja problema preopterećenosti učenika u suvremenim hrvatskim školama vodi ka smanjivanju sadržaja, ponajprije legendarnih. Dobro rješenje koje zadovoljava obje strane nudi udžbenik za osnovnu školu autora Ž. Brdala i M. Madunić s izdvajanjem legende iz teksta lekcije u poseban okvir za nadopunu znanja, pod naslovom Zanimljivosti.

Stjepan II., Jelena, Ladislav i Almoš

Šturi podaci u malom broju sačuvanih izvora o vremenu nakon smrti Zvonimirove doveli su do različitih interpretacija podataka vezanih uz posljednjeg Trpimirovića – Stjepana, i u historiografiji i u udžbenicima. Neupitnim se ipak drži kako Zvonimir u trenutku smrti nije imao živoga muškog potomka koji bi ga naslijedio, te da je neko vrijeme vladao Stjepan, nećak Petra Krešimira IV., koji se prije Zvonimirove krunidbe bio povukao u samostan sv. Stjepana pod borovima. Koliku je i kakvu podršku plemstva i gradova u vrijeme svoje vladavine imao zadnji Trpimirović, odnosno na koliki i koji se teritorij protezala njegova vlast, ostalo je upitno.⁵⁷

Živko Jakić u udžbeniku iz 1926. navodi kako su se oko Stjepana II. okupili i plemstvo i puk te dalmatinski gradovi i otoci, ali *već poslije nekoliko mjeseci njega nestaje, valjda je umr'o*.⁵⁸ No u svojim kasnijim udžbenicima ovaj se autor opredjeljuje za jednostavniju formulaciju, kojom je izbjegnuto pitanje tko je podržavao posljednjeg Trpimirovića, a u kojoj samo kaže kako je Stjepan II. kratko vladao po Zvonimirovoj smrti.⁵⁹ Jednostavnu formulaciju: *O njegovu vladanju malo je poznato*, nalazimo u udžbeniku M. Barade, L. Katića i J. Šidaka, no oni, slično prvom Jakićevu udžbeniku, ipak navode kako je Stjepana II. na prijestolje postavila *većina hrvatskih velikaša s dalmatinskim gradovima*.⁶⁰ U svim ovim udžbenicima nalazimo podatak da je Stjepan prije toga bio u samostanu. Taj se podatak pak ne može naći u udžbeniku O. Salzer i K. Mali pisanom nakon Drugoga svjetskog rata, iako je ostatak teksta vezan uz Stjepana II. vrlo sličan prvom Jakićevu udžbeniku, te udžbeniku trojice autora iz razdoblja Nezavisne Države Hrvatske. Slično je i s udžbenikom M. Vrbečić, ali je bitna razlika u formulaciji o izboru Stjepana II. Prema M. Vrbečić: *Narod je izabrao Stjepana posljednjeg Trpimirovog potomka*.⁶¹

Znatan je broj udžbenika koji Stjepana II. uopće ne spominju⁶² zbog pojednostavnjivanja i kraćenja zbivanja uvjetovanih uzrastom kojem su namijenjeni ili programom pretrpanim gradivom. Prvi je razlog svakako presudan kod udžbenika osnovnih škola, a drugi kod sred-

⁵⁷ Literaturu o toj problematici vidi u: FERDO ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb, 1914. (dalje: ŠIŠIĆ, *Izvori*, 270-272, 266-268, 409-423; KLAJIĆ, 1971., 489-492; ISTA, 1990., 143-160; GUNJAČA, *Ispravci i dopune*, III., 289-330; BUDAK, 1994., 116; MLADEN ANČIĆ, »Desetljeće od godine 1091. do 1102. u zrealu vrelak«, *Povijesni prilozi* 17, Zagreb, 1998., 233-259. (dalje: ANČIĆ, 1998.)

⁵⁸ JAKIĆ, 1926., 51.

⁵⁹ JAKIĆ, 1935., 38; 1941., 47.

⁶⁰ BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 67.

⁶¹ SALZER – MALI, 1952., 55, 344.

⁶² MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977.; MAKEK – ADAMČEK, 1987.; MAKEK, 1992.; ISTI, 1997.; DRAŠKOVIĆ, 1969.; MATKOVIĆ, 1985.; MATKOVIĆ – DRAŠKOVIĆ, 1991.; MIHALJČIĆ, 1993.; BRDAL – MADUNIĆ, 2001.

njih škola s dvogodišnjim ili jednogodišnjim programom učenja povijesti. U novije su se vrijeme neki autori udžbenika za osnovnu školu ipak opredijelili za pružanje informacije o posljednjem Trpimiroviću, kao i svi autori udžbenika za srednje škole. Tako je u udžbeniku F. Sabalića spomenuto kako *Nasljednik kralja Zvonimira Stjepan II. vlada kratko vrijeme*.⁶³ U udžbeniku Budak – Posavec nalazimo opširniju priču, primjereniju starijim uzrastima s nizom pretpostavki do kojih je N. Budak došao proučavajući ovu problematiku.⁶⁴ Tu je navedeno kako Stjepana, kao Trpimirovića, pristaše Zvonimira nisu htjele priznati za kralja, pa je njegova vlast bila ograničena na priobalno područje od Splita do Biograda, dočim su pristaše Zvonimira stale uz Jelenu, a Zvonimirov se ban Petar Snačić utvrdio u Kninu. Stjepan nije imao sina, jer je život velikim dijelom proveo u samostanu, a star i bolestan umro je nakon dvije godine. U ovom je udžbeniku posljednji Trpimirović naveden kao Stjepan III.,⁶⁵ što je možda ispravno, ali nije uobičajeno ni u udžbenicima ni u historiografiji. Naime, redni brojevi koji se pridodaju imenima vladara istog imena radi lakšeg snalaženja i manje zabune, dodaju se prema redoslijedu kojim su vladali. Katkad se ipak dogodi da neki naknadno otkriveni vladar izazove poremećaj u tom redoslijedu. To se dogodilo u nizu vladara Stjepan Držislav – Stjepan I. – Stjepan II. N. Budak vjerojatno slijedi logiku po kojoj je Stjepan Držislav trebao biti Stjepan I. Držislav, Stjepan I. je trebao dobiti redni broj II., a Stjepana II. je trebalo pomaknuti na broj III. No kako je prvi među njima nosio dvostruko ime – Stjepan Držislav – do zabune nije dolazilo, a uvođenje novih brojeva samo bi je stvorilo. A moglo bi se i povući pitanje po kojem od dva imena Stjepanu Držislavu treba određivati redni broj. U svakom slučaju, u historiografiji je posljednjeg Trpimirovića teško naći kao Stjepana III. Ako izuzmemo neke radove Ferde Šišića, u historiografiji 20. stoljeća ovog se vladara redovito naziva Stjepan II., i to bez ikakve napomene o njegovu rednom broju.⁶⁶ Uvođenje novih rednih brojeva vladara s imenom Stjepan u jedan udžbenik, dok u drugim udžbenicima i literaturi nalazimo stari način označavanja, stvara zabunu. To, naravno, ne bi bio problem kada bi se postigao dogovor da se takav način označavanja uvede u sve udžbenike. Zanimljivo je napomenuti kako koautor navedenog udžbenika, Vladimir Posavec, nije ovaj način numeriranja vladara primijenio i u udžbeniku za II. razred gimnazije, kojega je radio s Tatjanom Medić. Tamo je posljednji Trpimirović naveden kao Stjepan II.,⁶⁷ dok je N. Budak i u novom udžbeniku zadržao posljednjeg Trpimirovića kao Stjepana III. Kako je priča navedena u udžbeniku Budak – Posavec ipak bila prekomplicirana za uzrast kojem je udžbenik namijenjen, u novom udžbeniku, kojeg je N. Budak radio u suradnji s M. Mogorović Crljenko, problematika zbivanja nakon Zvonimirove smrti skraćena je i pojednostavnjena, te se Stjepana III., odnosno II., spominje tek jednom rečenicom.⁶⁸

⁶³ SABALIĆ, 1996., 26.

⁶⁴ Usporedi: BUDAK, 1994., 48, 115-117.

⁶⁵ BUDAK – POSAVEC, 1998., 40.

⁶⁶ ŠIŠIĆ ga naziva Stjepan III. u *Izvori*, 286-288. No isti ga autor naziva Stjepan II. u *Povijesti Hrvata u doba narodnih vladara*, 591-594. O rednom broju ovog vladara autor ne donosi nikakav komentar. U novijoj historiografiji pak ovog vladara redovito nalazimo kao Stjepana II. Čak i N. BUDAK u knjizi *Prva stoljeća Hrvatske* govori o Stjepanu II. bez ikakve napomene o rednom broju.

⁶⁷ MEDIĆ – POSAVEC, 1998., 88.

⁶⁸ BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 53.

Suvremeni srednjoškolski udžbenici, i gimnazijski i oni za strukovne škole, uglavnom navode kako je Zvonimir umro bez nasljednika jer mu je sin Radovan umro mlad, te je hrvatsko plemstvo izabralo Stjepana II. (1089.-1091), posljednjeg Trpimirovića. Udžbenici V. Đurić i I. Peklića za trogodišnje i četverogodišnje strukovne škole ne navode ništa više od toga,⁶⁹ dok se ostali razlikuju u pitanjima područja njegove vladavine i odnosa Zvonimirove udovice Jelene prema tom izboru. Tako u gimnazijskom udžbeniku Šanjek – Mirošević nalazimo mišljenje prema kojem je prvo *kraljevske ovlasti* preuzela Jelena, što je uzrokovalo sukobe. Tek zatim su hrvatski velikaši proglasili kraljem bolehljivog Stjepana II., ali je ona zadržala vlast nad Slavonijom. Posljednji je Trpimirović u Hrvatskoj imao *jaku podršku domaćeg plemstva*, ali je ubrzo umro.⁷⁰ U nekoliko godina kasnijem udžbeniku Mirošević – Šanjek – Mijatović nema nikakvog spomena o preuzimanju vlasti od strane Jelene odmah nakon Zvonimirove smrti, ali je navedeno kako je Stjepanova kraljevska vlast bila ograničena na područje oko Knina, gdje je tada bilo državno središte.⁷¹ U udžbeniku Medić – Posavec, po uzoru na N. Budaka, zaključuje se kako je vlast posljednjeg Trpimirovića bila svedena na užu okolicu Splita, jer ga nisu priznavale Zvonimirove pristaše, dok Jelena, jer je bila žena, nije uspjela zadržati krunu iako je to htjela.⁷² U udžbenicima za strukovne škole autori ne navode ništa o teritoriju Stjepanove vlasti, ali neki navode ponešto o odnosu Jelene prema tom pitanju. Tako u udžbenicima Ivana Vujčića stoji kako se Jelena usprotivila izboru Stjepana jer se otišavši u samostan odrekao krune,⁷³ a prema udžbeniku Zdenka Samaržije Jelena je preuzela vlast nakon muževljeve smrti, ali je to *bila isprika da plemići koji su prilično snažni, na prijestolje dovedu Stjepana II...* Nakon toga *Jelena je odvojila Slavoniju od Hrvatske...*⁷⁴ U odnosu na ranije udžbenike, suvremeni srednjoškolski udžbenici svakako pružaju prilično šarenilo u ponuđenim interpretacijama vezanim uz Stjepana II., i onima preuzetim iz historiografije i u slobodnim tumačenjima autora.

Kada je u pitanju Zvonimirova udovica Jelena i zbivanja poslije smrti posljednjeg Trpimirovića, raznolikost u udžbenicima postaje još veća. Za razliku od Stjepana II., vrlo je malo udžbenika koji Jelenu uopće ne spominju.⁷⁵ Zanimljivo je napomenuti kako je unutar cijelog razdoblja od Zvonimirove smrti do Kolomanove krunidbe u Biogradu, koje uključuje niz spornih pitanja na čije je raščišćavanje mnogo vremena potrošeno, u historiografiji, osobito novijoj, o Jeleni najmanje raspravljano,⁷⁶ a u udžbenicima je upravo oko nje najviše neslaganja. O Jeleni malo i znamo, osim činjenice da je bila ugarska princeza, kći Bele I. i sestra ugarskih kraljeva Geze i Ladislava, te supruga hrvatskoga kralja Dmi-

⁶⁹ ĐURIĆ – PEKLIĆ, *HiS*, 1997., 54; ISTI, *HP*, 1998., 24.

⁷⁰ ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 153.

⁷¹ MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 147; usporedi: BUDAK, 1994., 115-117.

⁷² MEDIĆ – POSAVEC, 1998., 88.

⁷³ VUJČIĆ, *HP*, 1996., 40; ISTI, *HiP*, 1996., 97.

⁷⁴ SAMARŽIJA, 2001., 95.

⁷⁵ MATKOVIĆ, 1985.; MATKOVIĆ–DRAŠKOVIĆ, 1991.; MIHALJČIĆ, 1993.

⁷⁶ Preglede historiografije i izvora vidi u: ŠIŠIĆ, *Izvori*, 290-321, 409-423; ISTI, 1925., 599-610; KLAJČ, 1971., 24-25, 34-35, 48-49; ISTA, 1990., 148-150; GUNJAČA, *Ispravci i dopune*, III., 302-330; BUDAK, 1994., 122; GOLDSTEIN, 1995., 436-437; ISTI, »Dinastija Arpadovića i ranosrednjovjekovna Hrvatska« u: *Zvonimir kralj hrvatski*, 261-262. (dalje: GOLDSTEIN, 1997.); ANČIĆ, 1998., 233-259.

tra Zvonimira. Do kada je živjela, ne znamo. Ako je nadživjela supruga, a povjesničari, ukoliko se uopće bave tim pitanjem, najčešće smatraju da jest, postavlja se pitanje da li je kao žena imala pravo naslijeđa prijestolja. Upravo po njoj to je pravo dalje imao njezin brat Ladislav i rod Arpadovića. Kako se Jelena spominje samo u jednom izvoru vezanom uz dolazak ugarskoga kralja Ladislava Arpadovića na prostor hrvatskih zemalja (Bečka ilustrirana kronika iz sredine 14. stoljeća) i to bitno kasnijem od događaja, ne može se isključiti kako je, kao i u slučaju legende o Zvonimirovoj smrti, i ovdje riječ o naknadno nastalom objašnjenju, dok ona možda u vrijeme ovih zbivanja nije ni bila živa. To više što je podatak iz te kronike o tome kako je Ladislav Jeleni vratio vlast, u neskladu s događajima suvremenim izvorom, presudom zadarskog priora Drage, po kojem je za vladara postavio nećaka Alma. Osim toga tri sačuvana izvora govore o pozivu, ali ga pripisuju različitim osobama, vjerojatno ovisno o tome što im je više odgovaralo.

Iz malobrojnih izvora, u prvom redu priča Tome Arhiđakona i splitskog anonimna, Ferdo Šišić je stvorio niz pretpostavki i ispleo priču o dvjema strankama na koje su se podijelili Hrvati, pri čemu su na jednoj strani bili plemstvo i dalmatinski gradovi koji su postavili Stjepana II., a na drugoj, u početku slabijoj, dvorsko plemstvo, koje je stalo uz Jelenu-Lijepu i poricalo Stjepanu pravo na prijestolje. Poslije Stjepanove smrti po toj je priči Jelenina (dvorska) stranka ojačala i uz nju su pristali dalmatinski gradovi. Došlo je do krvavih borbi, za kojih su mnogi stradali, pa se Jelenina stranka odlučila potajno pozvati Ladislava.⁷⁷ Ovu priču preuzima Jakić, te je u udžbeniku iz 1926. prepričava s dosta beletrističke napetosti,⁷⁸ a u kasnijim udžbenicima u kraćem i sažetijem obliku.⁷⁹ Slične interpretacije oslonjene na pretpostavku o narodnoj i dvorskoj stranci nalazimo i u udžbenicima nakon Drugoga svjetskog rata do sedamdesetih godina.⁸⁰ U udžbeniku Salzer – Mali uvod u poziv Jelenine stranke upućen Ladislavu čini baštinsko pravo formulirano na sasvim neznanstven način: *Jelena, sestra mađarskog kralja Ladislava ... misli, da »baštinsko pravo« na Hrvatsku ima njezin brat.*⁸¹ Što je Jelena mislila, zbilja je teško reći. U ovoj priči zapravo nema izričite tvrdnje da je Jelena uspjela zavladati, već samo kako je to nastojala.

Nešto drukčiju priču, bez spominjanja stranaka, nalazimo u udžbeniku Barada – Katić – Šidak, gdje stoji kako je Jelena, nasuprot Stjepanu II., *svojatala za sebe pravo na kraljevsko prijestolje*. Uz nju je bila Slavonija, u koju se ona povukla i tamo vladala, te se tako odmah poslije Zvonimirove smrti Slavonija odijelila od Hrvatske. Poslije Stjepanove smrti uz nju *pristadoše mnogi iz Hrvatske i Dalmacije*, ali sama nije mogla ništa postići, pa je prenijela nasljedno pravo na Arpadoviće.⁸² Zadnji dio kod ove verzije svakako je ne-logičan jer nije jasno zašto nije uspjela ako su mnogi bili uz nju. Varijaciju ove teorije,

⁷⁷ ŠIŠIĆ, 1925., 598-611.

⁷⁸ JAKIĆ, 1926., 51-52.

⁷⁹ JAKIĆ, 1935., 38-39; 1941., 47-48.

⁸⁰ SALZER – MALI, 1952., 55-56; VRBETIĆ, 1964., 344-346.

⁸¹ SALZER – MALI, 1952., 55.

⁸² BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 67.

koju u historiografiji nalazimo i kod Stjepana Gunjače,⁸³ po kojoj su Jelena i Stjepan II. istodobno vladali u dva različita dijela Hrvatske, ponovno nalazimo devedesetih godina u udžbeniku Šanjek – Mirošević, prema kojem je Jelena preuzela vlast nakon suprugove smrti, što je uzrokovalo sukobe. Kad su hrvatski velikaši uspjeli proglasiti kraljem Stjepana II., Jelena je nastavila vladati u Slavoniji. Poslije Stjepanove smrti tražila je i Hrvatsku južno od Gvozda, u čemu joj pomaže brat na kojeg prenosi krunu. Doduše, nije jasno zašto je nakon toga Ladislav trebao osvajati Slavoniju, kako stoji u nastavku, ako je u njoj Jelena vladala. Sličnu verziju događaja nalazimo i u najnovijem udžbeniku za strukovne škole kojemu je autor Z. Samaržija.⁸⁴ No ne nalazimo je u novijem izdanju udžbenika za gimnaziju, kojemu su autori F. Šanjek i F. Mirošević u koautorstvu s A. Mijatovićem. Ti su se autori ipak odlučili za jednostavnu i sažetu priču, bez upitnih pretpostavki. Tu navode kako se nakon Stjepana II. javljaju brojni pretendenti, među kojima i ugarski kralj Ladislav, koji je hrvatsku krunu tražio kao brat Zvonimirove udovice Jelene Lijepe.⁸⁵

Prema udžbeniku Medić – Posavec, Jelena je pokušala zadržati krunu nakon Zvonimirove smrti, *ali joj to kao ženi nije uspjelo*. Nešto dalje stoji: *Po Stjepanovoj smrti 1091. Zvonimirova udovica Jelena, koja je uspjela održati svoju vlast u manjem dijelu Hrvatske, obratila se za pomoć bratu Ladislavu Arpadoviću u čemu je imala i podršku dijela plemstva*.⁸⁶ Ovako zbrkano izjašnjavanje o Jeleni, u kojem se najprije kaže kako ona nije vladala, a zatim da je vladala u dijelu Hrvatske, svakako je posljedica zbrkanih stavova o ovom pitanju u hrvatskoj historiografiji. Osim toga kod ovakve verzije zbivanja ostaje upitno zašto Ladislav, koji je pozvan da pomogne Jeleni, nije njoj i pomogao, nego je postavio Alma.

Ostali udžbenici od sedamdesetih godina 20. stoljeća do danas uglavnom nude kratke formulacije, ali s varijacijama. Tako u Makekovu udžbeniku iz sedamdesetih godina stoji kako je Jelena *po tadašnjem shvaćanju imala pravo nasljedstva*, a osamdesetih kako je *prisvojila* pravo nasljedstva. U oba slučaja stoji kako su uz nju bili dalmatinski gradovi i dio plemstva, te da je svoje nasljedno pravo prenijela na Ladislava Arpadovića.⁸⁷ Pritom se ne kaže izričito da je vladala. To izričito stoji u njegovim udžbenicima iz devedesetih godina. Prema njima Jelena je preuzela vlast nakon Zvonimirove smrti (Stjepana II. autor ne spominje), ali su između njezinih pristaša i protivnika zavladao krvave borbe, pa je svoje nasljedno pravo prenijela na Ladislava.⁸⁸ Rješenja slična nekom od ova četiri nude i ostali autori, no dvije istovjetne formulacije nemoguće je naći. Najčešće ipak navode kako je Jelena polagala pravo na prijestolje, ali je to pravo zatim prenijela na brata Ladi-

⁸³ Stjepan GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, III, 310-330.

⁸⁴ ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 153; SAMARŽIJA, 2001., 95.

⁸⁵ MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 148.

⁸⁶ MEDIĆ – POSAVEC, 1998., 88.

⁸⁷ MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977., 40; MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55.

⁸⁸ MAKEK, 1992., 53; ISTI, 1997., 39.

slava, odnosno da je ili ona⁸⁹ ili dio plemstva pozvao Ladislava⁹⁰ ili samo da je Ladislav došao u Hrvatsku.⁹¹

Podaci u udžbenicima o dolasku Jelenina brata Ladislava Arpadovića na područje južno od Drave međusobno su mnogo sličniji, iako je i oko njih bilo dosta rasprave u historiografiji. U školskim udžbenicima do šezdesetih godina, te ponovno od devedesetih godina 20. stoljeća⁹² nalazimo priču koja uglavnom slijedi Tomu Arhiđakona, a prema kojoj je Ladislav 1091. godine bez otpora zauzeo Slavoniju, ali je u Hrvatskoj naišao na otpor, te se zbog napada Kumana morao vratiti u Ugarsku. Njih je na napad nagovorio bizantski car da zaustavi Ladislavovo napredovanje.⁹³ A zatim se prema drugim izvorima navodi kako je u dijelu koji je zauzeo – između Save, Drave i Gvozda – ostavio kao vladara svog sinovca Almoša (Alma), a godine 1094. osnovao je zagrebačku biskupiju.⁹⁴ Kraćenjem ove priče autori udžbenika obično izostavljaju nastavak Ladislavova pohoda u Hrvatsku, navodeći podatak o zauzimanju Slavonije,⁹⁵ a mnogi ne spominju ni postavljanje Alma za vladara na tom području.⁹⁶

U predstavljanju ovih događaja u udžbenicima ipak nalazimo i neke bitne razlike. Tako je, primjerice, prema udžbeniku Medić – Posavec ugarski kralj Ladislav krenuo u osvajanje Hrvatske 1092. godine,⁹⁷ dok je prema ostalim udžbenicima, a i historiografiji, na hrvatsko područje došao 1091. godine. U sadašnjim udžbenicima za strukovne škole, osim Samaržijina, navodi se kako Ladislav prihvaća poziv da dođe u Hrvatsku *jer želi da Ugarska dobije izlaz na Jadransko more*,⁹⁸ iako su takve motivacije mnogo primjerenije kasnijim razdobljima nego kraju 11. stoljeća. U udžbeniku B. Draškovića s kraja šezdesetih godina stoji da je Ladislava pozvalo hrvatsko dvorsko plemstvo, ali *dalmatinski gradovi i hrvatski narod*

⁸⁹ SABALIĆ, 1996., 26; BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41.

⁹⁰ DRAŠKOVIĆ, 1969., 168; VUJČIĆ, HP, 1996., 40; ISTI, HiP, 1996., 97; BUDAK – POSAVEC, 1998., 41; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 54.

⁹¹ ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54; ISTI, HP, 1998., 24.

⁹² JAKIĆ, 1926., 51-52; 1935., 38-39; 1941., 47-48; BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 67-68; SALZER – MALI, 1952., 55-56; ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 153-154; MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 148; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54; ISTI, HP, 1998., 24; MEDIĆ – POSAVEC, 1998., 88-89; BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41.

⁹³ Toma ARHIĐAKON, *Kronika*, Split, 1977., 55. Usporedi: ŠIŠIĆ, *Izvori*, 289-369; ISTI, 1925., 599-614; KLAJČIĆ, 1971., 24-25, 34-35, 48-49, 491-495; ISTA, 1990., 148-153; GUNJAČA, *Ispravci i dopune*, III., 333-478; BUDAK, 1994., 122-124; GOLDSTEIN, 1995., 437-440; ISTI, 1997., 261-263; ANČIĆ, 1998., 233-259.

⁹⁴ ŠIŠIĆ, *Izvori*, 313-369; ISTI, 1925., 599-620; KLAJČIĆ, 1971., 497-507; ISTA, 1990., 148-150; ANČIĆ, 1998., 233-259; Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli: sjeverna i središnja Hrvatska*, Zagreb, 2001., 19-29.

⁹⁵ VRBETIĆ, 1964., 346; MATKOVIĆ, 1985., 137; MATKOVIĆ–DRAŠKOVIĆ, 1991., 99; MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977., 40; MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55; MAKEK, 1992., 53; MIHALJČIĆ, 1993., 39; SABALIĆ, 1996., 26; VUJČIĆ, HP, 1996., 40; ISTI, HiP, 1996., 97; MAKEK, 1997., 39; SAMARŽIJA, 2001., 95.

⁹⁶ DRAŠKOVIĆ, 1969., 168; MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977., 40; MATKOVIĆ, 1985., 137; MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55; MATKOVIĆ–DRAŠKOVIĆ, 1991., 99; MAKEK, 1992., 53; MIHALJČIĆ, 1993., 39; SABALIĆ, 1996., 26; MAKEK, 1997., 39; BUDAK – POSAVEC, 1998., 41; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HP, 1998., 24; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 54.

⁹⁷ MEDIĆ – POSAVEC, 1998., 88.

⁹⁸ VUJČIĆ, HP, 1996., 40; ISTI, HiS, 1996., 97; Slično i ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54; ISTI, HP, 1998., 24: *Budući da je želio da Ugarska dobije izlaz na Jadransko more, Ladislav je došao s vojskom u Hrvatsku.*

smatrali su ga osvajačem. Dalje kaže kako je *jedini uspjeh* njegova pohoda bilo osnivanje zagrebačke biskupije.⁹⁹ U udžbenicima za osnovnu školu kojima je jedan od autora N. Budak, kao ime naroda koji je napao Ugarsku, a zbog čega se Ladislav morao vratiti, navedeni su Pečenezi, dok kod ostalih stoji da su je napali Kumani. Također u ova dva udžbenika stoji i kako je Ladislav podijelio Slavoniju na županije, što drugi ne spominju.¹⁰⁰ U udžbeniku Salzer – Mali, vjerojatno po uzoru na R. Horvata, stoji da je zagrebačku biskupiju osnovao Almoš,¹⁰¹ dok svi drugi to pripisuju Ladislavu. U udžbeniku Šanjek – Mirošević, budući da je oko godine osnivanja biskupije bilo dosta sporova u historiografiji, stoji okvirno da je osnovana 1093.-1095., dok u nešto kasnijem udžbeniku, po uzoru na ostale stoji 1094. godina, ali s upitnikom.¹⁰² Razlog za tu razliku očito je znanstveni oprez. Drukčiji je slučaj Z. Samaržije, koji u svom udžbeniku navodi kako je Ladislav osnovao zagrebačku biskupiju da pridobije papu,¹⁰³ zaboravivši kako je po crkvenoj reformi vladarima bilo zabranjeno osnivati biskupije i postavljati biskupe. U dijelu udžbenika neke su nejasnoće izazvane kraćenjem. Iako se kraćenjima pojedinih povijesnih zbivanja učenicima olakšava svladavanje gradiva, te ih se ne opterećuje brojnim nesuglasticama u historiografiji, ona nisu uvijek spretna i mogu dovesti do iskrivljavanja. Tako, primjerice, u udžbeniku M. Vrbetić stoji kako se Ladislavovu prodoru u Hrvatsku suprotstavio Bizant,¹⁰⁴ iz čega je lako zaključiti kako je došlo do otvorenog sukoba Ladislava i Bizanta.

Već je navedeno kako mnogi autori udžbenika zbog kraćenja ne spominju Almoša (Alma), a i oni koji ga spominju uglavnom samo kažu kako ga je Ladislav postavio za vladara (namjesnika) u Slavoniji prije nego se vratio u Ugarsku.¹⁰⁵ U Jakićevim je udžbenicima, uz to, navedeno kako je Almoš kratko vladao, a kasnije se spominje u Ugarskoj na čelu jedne vojvodine uz Tisu.¹⁰⁶ U udžbeniku Barada – Katić – Šidak navodi se kako je Almo vladao u Slavoniji 1091.-1095., a u udžbenicima Šanjek – Mirošević i Mirošević – Šanjek – Mijatović, slično tome, kako ga je Ladislav opozvao 1095. godine.¹⁰⁷ Mnogi od autora koji navode Alma iznose pretpostavku kako je Ladislav tim postavljenjem htio pokazati da Slavonija neće biti priključena Ugarskoj, već će imati zasebnog vladara.¹⁰⁸ U najnovijem udžbeniku za šesti razred osnovnih škola, Brdal – Madunić, stoji neobična formulacija: *U Hrvatskoj je Ladislav ostavio svog nećaka Almoša, okrunivši ga za hrvatskog kralja*. Iz ovog bi se udžbenika stoga lako moglo zaključiti kako se Ladislavova i Almoševa vlast protezala i na Slavoniju i na Hrvatsku, osim okolice Knina, gdje je vladao

⁹⁹ DRAŠKOVIĆ, 1969., 168.

¹⁰⁰ BUDAK – POSAVEC, 1998., 41; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 54.

¹⁰¹ SALZER – MALI, 1952., 56; usporedi: Rudolf HORVAT, *Poviest Međimurja*, Zagreb, 1944., pretisak: Čakovec, 1993., 7.

¹⁰² ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 153-154; MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 148.

¹⁰³ SAMARŽIJA, 2001., 95.

¹⁰⁴ VRBETIĆ, 1964., 346.

¹⁰⁵ VRBETIĆ, 1964., 346; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54; SAMARŽIJA, 2001., 95; VUJČIĆ, HiP, 1996., 97.

¹⁰⁶ JAKIĆ, 1926., 52; 1935., 39; 1941., 48.

¹⁰⁷ BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 68; ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 153-154; MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 148.

¹⁰⁸ JAKIĆ, 1926., 52; 1935., 39; 1941., 48; BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 68; ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 153; SAMARŽIJA, 2001., 95.

kralj Petar.¹⁰⁹ U udžbeniku za trogodišnje strukovne škole autora I. Vujčića nalazimo prilično proizvoljnu tvrdnju kako je Almoša iz Slavonije protjerao kralj Petar.¹¹⁰ Takva tvrdnja nema čvrsto uporište ni u izvorima ni u historiografiji.

Petar i Koloman

Jedine neupitne izvorne vijesti o kralju Petru vezane su uz njegovu pogibiju.¹¹¹ Prema ugarskoj kronici Šimuna de Keze napisanoj 1285. godine Koloman je poslao vojsku u kraljevstvo Dalmacije i dao ubiti kralja Petra, koji je došavši pred Ugre, u planinama koje se nazivaju *Gozd*, pobijeden i ubijen. Šimun de Keza napominje da se iz tog razloga *do danas* (do njegova vremena) te planine na mađarskom zovu Patur Gozdia. O kralju Petru još samo kaže kako mu je sjedište bilo u Kninu. Iz kojega je roda taj kralj i kada je okrunjen, nije poznato. Taj izvor donose i dva suvremena udžbenika autora Budak – Mogorović Crljenko za osnovne škole i Samaržije za četverogodišnje strukovne škole.¹¹² Samo što u Samaržijinu pogrešno stoji kako je riječ o vijesti iz Ljetopisa popa Dukljanina. Zapiši o prolazu križara godine 1096. kroz Dalmaciju i Hrvatsku ne spominju nikakvog hrvatskog kralja, ali ne kažu izričito ni da ga nema.

U historiografiji je bilo pokušaja da se kralja Petra poistovjeti s kakvim Petrom koji se spominje u kojem drugom izvoru. Najpoznatiji pokušaj temelji se na popisu banova iz kartulara sv. Petra u Selu nastalog u 14. stoljeću.¹¹³ Tu se spominje kako je u vrijeme Zvonimira ban bio Petar Snačić, što je F. Rački u 19. stoljeću pročitao kao Petar Svačić. No s njegovim se čitanjem nisu složili drugi povjesničari. Logikom da je Zvonimir, kao ban Petra Krešimira IV., poslije njega postao kraljem, tumačilo se da je i Zvonimirov ban Petar Snačić (Svačić) mogao postati kraljem. Bilo je i drugih kombinacija, no povjesničari su se već na početku 20. stoljeća manje-više uspjeli složiti da je Petar hrvatski plemić za kojeg nije poznato iz kojeg je roda, te ga jednostavno nazivaju kralj Petar. Tako ga nazivaju i autori udžbenika povijesti, te od Jakića dalje nitko, uz jedan izuzetak, ovog vladara ne naziva Petar Svačić.¹¹⁴ Neki prijedlozi iz historiografije našli su svoje mjesto u udžbenicima. Tako Jakić u udžbeniku iz 1926., u skladu sa Šišićevim mišljenjem, za ovog vladara

¹⁰⁹ BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41.

¹¹⁰ VUJČIĆ, HP, 1996., 40.

¹¹¹ Pregled izvora i literature o kralju Petru u: ŠIŠIĆ, *Izvori*, 370–408; ISTI, 1925., 620–623; KLAJIĆ, 1971., 47–48, 507–512; ISTA, 1990., 153–154; Stjepan GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, IV., Zagreb, 1978., 2–203; BUDAK, 1994., 119, 124–125; GOLDSTEIN, 1995., 441–444; ISTI, 1997., 263–265; ANČIĆ, 1998., 233–259; Mladen ŠVAB, »Kritički pregled historiografije o kralju Petru na kraju XI. stoljeća«, *Povijesni prilozi* 17, Zagreb, 1998., 223–232.

¹¹² BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 56; SAMARŽIJA, 2001., 95.

¹¹³ Viktor NOVAK – Petar SKOK, *Supetarski kartular*, Zagreb 1952., 215, 231.

¹¹⁴ JAKIĆ, 1926., 52; 1935., 39; 1941., 48; BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 68; SALZER – MALI, 1952., 56; VRBETIĆ, 1964., 346; DRAŠKOVIĆ, 1969., 168; MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977., 40; MATKOVIĆ, 1985., 137; MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55; MATKOVIĆ – DRAŠKOVIĆ, 1991., 99; MAKEK, 1992., 53; MIHALJČIĆ, 1993., 39; ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 153–154; SABALIĆ, 1996., 26; VUJČIĆ, HP, 1996., 40; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54; MAKEK, 1997., 39; MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 148; BUDAK – POSAVEC, 1998., 41; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HP, 1998., 24; BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41. BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 55; SAMARŽIJA, 2001., 95.

dara kaže: *To je možda bio rođak nesretnog kralja Slavca, ali nikako član Svačićeva plemena.*¹¹⁵ U udžbeniku Salzer – Mali stoji da je Petar bio *neretvanski plemić.*¹¹⁶ U Jakićevu udžbeniku iz vremena Nezavisne Države Hrvatske, kao i u udžbeniku Barada – Katić – Šidak iz istog vremena, te u kasnijim udžbenicima M. Vrbetić, F. Sabalića, Šanjek – Mirošević i Mirošević – Šanjek – Mijatović naglašeno je kako je riječ o kralju Petru *nepoznatog roda ili nepoznata podrijetla.*¹¹⁷

Na kraju 20. stoljeća pretpostavku da su kralj Petar i ban Petar Snačić ista osoba ponovno je izvukao N. Budak. No dok je u znanstvenim radovima zastupa kao pretpostavku, u udžbenicima u kojima je suautor navodi je kao tvrdnju. Tako u udžbeniku Budak – Posavec nalazimo priču smještenu u vrijeme Stjepana, posljednjeg Trpimirovića: *Zvonimirov ban Petar Snačić također je mislio da ima pravo na krunu. Utvrdio se u Kninu i zavladao unutrašnjošću kraljevstva.* U ovom ga udžbeniku nigdje i ne titulira kao kralja. U novijem udžbeniku, pisanom s M. Mogorović Crljenko, priča je malo skraćena, pa stoji: *neki Hrvati su za kralja izabrali Petra Snačića, koji je možda bio Zvonimirov ban.*¹¹⁸ Pretpostavka bi ipak trebala stajati obrnuto, tj. izabrali su Petra koji je možda bio Zvonimirov ban Petar Snačić. U navedenoj tvrdnji slijedili su ga i autori drugog udžbenika koji je ušao u upotrebu 2001./2002. Ž. Brdal i M. Madunić.¹¹⁹ Provjerene formule drže se četiri od pet udžbenika za strukovne škole, Makekov za osnovnu te oba gimnazijska u kojima stoji samo – kralj Petar.

Kralja Petra kao Petra Svačića navodi samo Vujčićev udžbenik za četverogodišnje strukovne škole. No i sam Ivan Vujčić u udžbeniku za trogodišnje strukovne škole ovog vladara naziva samo kralj Petar, ali stavlja napomenu da je riječ o kralju Petru *koji je poznat i kao Petar Svačić.*¹²⁰ Uistinu među većinom stanovništva ovaj je kralj i dalje poznat pod tim imenom, iako ga nijedan drugi udžbenik povijesti tako ne naziva, niti je to moguće naći u povijesnim znanstvenim radovima nastalim u 20. stoljeću. Odgovor je dakle drugdje – ili u narodnoj predaji ili u službenim nazivima ulica. Ukoliko ovaj kralj ima svoju ulicu ili trg u hrvatskim gradovima, najčešće stoji Trg Petra Svačića ili Ulica Petra Svačića. Ponegdje je bilo pokušaja da se prezime izostavi, ali je Trg kralja Petra ili Ulica kralja Petra izazivala asocijaciju na Petra Karađorđevića, pa se od toga odustajalo. Svojevrsan apel za podrškom glede promjene naziva ulica i trgova s imenom Petra Svačića N. Budak je uključio i u svoj noviji udžbenik postavljajući učenicima pitanje: *Misliš li da bi danas trebalo ispravljati imena ulica i trgova što nose ime kralja Petra Svačića?*¹²¹

Ostalo je neriješeno pitanje koliko je dugo kralj Petar vladao prije pogibije. U udžbeniku Barada – Katić – Šidak uz Petrovo ime navedene su pretpostavljene godine vladanja:

¹¹⁵ JAKIĆ, 1926., 52.

¹¹⁶ SALZER – MALI, 1952., 56.

¹¹⁷ JAKIĆ, 1941., 48; BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 68; VRBETIĆ, 1964., 346; ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 153; SABALIĆ, 1996., 26; MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 148.

¹¹⁸ BUDAK – POSAVEC, 1998., 40; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 55; usporedi: BUDAK, 1994., 119.

¹¹⁹ BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41.

¹²⁰ VUJČIĆ, HP, 1996., 40; VUJČIĆ, HiP, 1996., 97.

¹²¹ BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 56.

1093.-1097. Tu pretpostavku nalazimo i u udžbeniku Salzer – Mali te u novije doba u gimnazijskom udžbeniku Mirošević – Šanjek – Mijatović i u dva udžbenika za strukovne škole kojima je autor I. Vujčić.¹²² Ostali uglavnom ne navode točno vrijeme, a rečenicu o izboru Petra za kralja smještaju nakon Ladislavova pohoda¹²³ ili čak nakon spominjanja osnivanja zagrebačke biskupije.¹²⁴ Izuzetak je udžbenik Budak – Posavec gdje se Petra kao kandidata za krunu stavlja odmah nakon Zvonimirove smrti.¹²⁵ No u novijem je Budakovu udžbeniku izbor Petra stavljen u vrijeme kad se Ladislav povukao iz Hrvatske, čime se pridružio većini.¹²⁶

Glede područja kojim je vladao kralj Petar, autori udžbenika najčešće navode Hrvatsku (južno od Gvozda),¹²⁷ ili navode samo podatak da mu je sjedište bilo u Kninu.¹²⁸ Veliki iskorak napravio je jedino I. Vujčić u udžbenicima za trogodišnje i četverogodišnje strukovne škole, s tvrdnjom kako je Petar uspio ujediniti Hrvate do Drave i protjerati Alma, iako nije jasno na čemu temelji takvu tvrdnju.¹²⁹

O pogibiji kralja Petra u srazu s Kolomanovom vojskom slaganje u udžbenicima postoji samo na prvi pogled. Kao i u znanosti neupitno je da je Petar poginuo 1097. u bitci s Kolomanovom vojskom, no pitanje je gdje se ta bitka odigrala te jesu li *alpes ferrae*, koje se spominju u izvorima o dolasku Ladislava, i *Patur Gozdia*, iz izvora o bici Petrove i Kolomanove vojske, isto – Željezne planine ili Gvozd. U historiografiji je kao moguća lokacija uzimana Petrova gora na Kordunu ili neka lokacija južno od Kupe, koja bi otvarala put prema jugu dolinom Une. No znanstvenik Stjepan Gunjača upozorio je kako izvori spominju planine u množini te je Gvozd smjestio na Veliku i Malu Kapelu – logičnu razdjelnicu sjeverne i južne Hrvatske.¹³⁰ Do sedamdesetih godina udžbenici najčešće navode kako je riječ o Petrovoj gori južno od Kupe.¹³¹ Kasnije se u većem dijelu udžbenika navodi kako se bitka odigrala podno planine Gvozd ili na planini Gvozd, bez objašnjenja gdje je to.¹³² U novije doba dio autora udžbenika, uglavnom srednjoškolskih, te Makek među

¹²² BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 68; SALZER – MALI, 1952., 56; VUJČIĆ, HP, 1996., 40; VUJČIĆ, HiP, 1996., 97; MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 148-149.

¹²³ JAKIĆ, 1926., 52; 1935., 39; 1941., 48; VRBETIĆ, 1964., 346; MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977., 40; MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55; MAKEK, 1992., 53; ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 153; BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 55.

¹²⁴ DRAŠKOVIĆ, 1969., 168; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HP, 1998., 24.

¹²⁵ BUDAK – POSAVEC, 1998., 40.

¹²⁶ BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 55.

¹²⁷ JAKIĆ, 1926., 52; 1935., 39; 1941., 48; BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 68; SALZER – MALI, 1952., 56; MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977., 40; MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55; MAKEK, 1992., 53; ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 153; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54; MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 148-149; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HP, 1998., 24.

¹²⁸ MEDIĆ – POSAVEC, 1998., 89; BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 55; SAMARŽIJA, 2001., 95.

¹²⁹ VUJČIĆ, HP, 1996., 40; VUJČIĆ, HiP, 1996., 97.

¹³⁰ ŠIŠIĆ, *Izvori*, 394-397; GUNJAČA, *Ispravci i dopune*, IV., 99-102, 106-160; GOLDSTEIN, 1995., 441-445.

¹³¹ JAKIĆ, 1926., 52-53; 1935., 39-40; 1941., 49; BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 69; SALZER – MALI, 1952., 56; VRBETIĆ, 1964., 346; DRAŠKOVIĆ, 1969., 168.

¹³² MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977., 40; MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55; MATKOVIĆ, 1985., 137; MATKOVIĆ – DRAŠKOVIĆ, 1991., 99; SABALIĆ, 1996., 26; VUJČIĆ, HP, 1996., 40; VUJČIĆ, HiP, 1996., 97; SAMARŽIJA, 2001., 96.

osnovnoškolskim, navodi kako je gora na kojoj je poginuo kralj Petar prozvana Petrovom gorom, ali ne preciziraju na koju Petrovu goru misle.¹³³ U udžbeniku Budak – Posavec stoji kako je riječ o nekoj planini,¹³⁴ dok u udžbenicima Medić – Posavec, Bradal – Madunić i Budak – Mogorović Crljenko mjesto bitke nije navedeno.¹³⁵

U udžbeniku Barada – Katić – Šidak nalazimo znanstveno objašnjenje šire pozadine zbivanja, temeljeno na drugim izvorima o tom vremenu, u prvom redu razlog zbog kojeg je Koloman poslao vojsku. Koloman je uspostavio dobre odnose s papom Urbanom II. i oženio se normanskom princezom Buzilom iz južne Italije, kćerkom normanskog kneza Rogerija, papina saveznika. Princeza je trebala brodom stići do hrvatske obale, vjerojatno do Biograda, te je Koloman poslao vojsku da je doprati od obale do Ugarske.¹³⁶ To šire objašnjenje ne nalazimo u udžbenicima pisanim nakon Drugoga svjetskog rata, sve do devedesetih godina. Danas ga nalazimo, nešto pojednostavnjena, u udžbenicima za osnovne škole, osim Makekova, te u udžbenicima za strukovne škole kojima su autori V. Đurić i I. Peklić, kao i u gimnazijskom autorâ T. Medić i V. Posavca.¹³⁷ U Makekovu udžbeniku kao razlog Kolomanova dolaska navodi se kako je Koloman »smatrao da mu Hrvatska pripada po baštinskom pravu i da je Petar bespravno drži«. ¹³⁸ Ostali to ne navode, ali o pohodu govore kao o osvajačkom.

Iako je Petrovom pogibijom nestalo njegova suparnika, Koloman se za kralja Hrvatske i Dalmacije okrunio tek pet godina kasnije. Objašnjenja tako velikog proteka vremena znanstvenici uglavnom vide s jedne strane u sukobu Mađara s Rusima i Kumanima u Galiciji, a s druge u vjerojatoj nemogućnosti postizanja dogovora između hrvatskih plemića o izboru kakvog drugog velikaša za kralja nakon Petra. Razlog prihvaćanja Kolomana na kraju vide u želji plemstva da napokon prestanu međusobni sukobi i suparništva.¹³⁹

Nepostojanje neposrednih vijesti o zbivanjima u Hrvatskoj između 1097. i 1102. potaknulo je neke povjesničare i autore udžbenika na popunjavanje praznine uz malo mašte. Tako u Jakićevim udžbenicima stoji da su se Hrvati otresli Kolomanova gospodstva kad je u Galiciji poražen od Rusa i Kumana, uz pouku kako se silom i oružjem ništa ne posti-

¹³³ MAKEK, 1992., 53; MIHALJČIĆ, 1993., 39; ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 154; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54; MAKEK, 1997., 39; MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 148-149; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HP, 1998., 24-25.

¹³⁴ BUDAK – POSAVEC, 1998., 41.

¹³⁵ MEDIĆ – POSAVEC, 1998., 89; BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 55.

¹³⁶ BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 69.

¹³⁷ ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HP, 1998., 24-25; BUDAK – POSAVEC, 1998., 41; MEDIĆ – POSAVEC, 1998., 88; BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 55.

¹³⁸ MAKEK, 1997., 39.

¹³⁹ Historiografiju o Kolomanovu dolasku u Hrvatsku vidi u: ŠIŠIĆ, *Izvori*, 370-562; ISTI, 1925., 620-650; KLAJČIĆ, 1971., 31-34, 47-48, 509-517; ISTA, 1990., 153-154; GUNJAČA, *Ispravci i dopune*, IV., 60-442; Stjepan ANTOLJAK, *Pacta ili Concordia od 1102*, Zagreb, 1980; BUDAK, 1994., 119, 124-127; GOLDSTEIN, 1995., 441-454; ISTI, 1997., 261-272; ANČIĆ, 1998., 233-259; Attila ZSOLDOS, »Hrvatska i Slavonija u kraljevstvu Arpadovića«, *Povijesni prilozi* 17, 1998., 287-296.

že.¹⁴⁰ U udžbeniku Barada – Katić – Šidak stoji kako *radi tog poraza nastala u Hrvatskoj ustaško-oslobodilački pokret*.¹⁴¹ Valja napomenuti kako u to vrijeme izraz ustaški nije imao svoj današnji smisao, već značenje ustanički. Prema udžbeniku Salzer – Mali pisanom nakon Drugoga svjetskog rata: *Narod, rodovsko plemstvo, pa i dio feudalnog plemstva diže stalne bune*.¹⁴² Ta maštovitost autore udžbenika ipak napušta od šezdesetih godina dalje, te ili jednostavno prelaze na Kolomanov dolazak 1102. godine odmah nakon bitke na Gvozdu¹⁴³ ili navode kako se Koloman zbog rata s Rusima i Kumanima, odnosno problema u Ugarskoj, nije mogao posvetiti rješavanju pitanja Hrvatske.¹⁴⁴ Izuzetci iz devedesetih godina su udžbenici Šanjek – Mirošević i Mirošević – Šanjek – Mijatović, koji i inače imaju dosta sličnosti s udžbenicima nastalim prije kraja II. svjetskog rata, posebno prvi. U njima nalazimo tvrdnju kako se u Hrvatskoj *organizirao protumađarski pokret*, dok je Koloman ratovao s Rusima i Kumanima.¹⁴⁵

U historiografiji je kroz 19. i 20. stoljeće dosta raspravljano o pitanju sporazuma između Kolomana i predstavnika hrvatskog plemstva 1102. godine, kasnije nazvanog Pacta conventa ili Qualiter. Iako je danas teško naći znanstvenika koji sačuvanu verziju drži vjerodostojnom, mnogi su skloni mišljenju S. Gunjače, prema kojem je vjerojatno postojao predložak iz Kolomanova vremena, jer je do nekog dogovora očito moralo doći. No sačuvani oblik dokumenta ne smatra se međudržavnim ugovorom o odnosu Hrvatske i Ugarske kako ga se ranije znalo tumačiti, nego povlasticom određenom broju osoba.¹⁴⁶ Do šezdesetih godina taj je dokument u udžbenicima navođen kao vjerodostojan,¹⁴⁷ a komentar kako je u

¹⁴⁰ JAKIĆ, 1926., 52-53; 1935., 39-40; 1941., 49-50.

¹⁴¹ BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 69.

¹⁴² SALZER – MALI, 1952., 56-57.

¹⁴³ VRBETIĆ, 1964., 346; MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977., 40-41; MATKOVIĆ, 1985., 137; MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55; MATKOVIĆ – DRAŠKOVIĆ, 1991., 99; MAKEK, 1992., 53; MIHALJIĆIĆ, 1993., 39; VUJČIĆ, HP, 1996., 40; VUJČIĆ, HiP, 1996., 97; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54; MAKEK, 1997., 39-40; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HP, 1998., 25; MEDIĆ – POSAVEC, 1998., 89; SAMARŽIJA, 2001., 96.

¹⁴⁴ DRAŠKOVIĆ, 1969., 168-169; SABALIĆ, 1996., 26; BUDAK – POSAVEC, 1998., 41; BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 55.

¹⁴⁵ ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 154; MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 149.

¹⁴⁶ Vidi bilješku 137.

¹⁴⁷ JAKIĆ, 1926., 53-54: *Taj put Koloman više ne poteže mača, da njime riješi spor. On radije pušta svom zdravom razumu da to bolje udesi. Pa tako najposlije dođe do pregovora između njega i hrvatskih plemena. S Kolomanom su pregovarali predstavnici onih dvanaest plemena, što su živjela u planinskoj i primorskoj česti hrvatske države, dakle ondje, otkud je došlo ujedinjenje i kraljevstvo hrvatsko. Ta plemena, da očuvaju svoje djelo od propasti, upuste se kao dvije ravnopravne stranke s Kolomanom u pregovore. I tako je sklopljen ugovor (pacta conventa) između dvije slobodne kraljevine, koje će odsele imati jednoga istoga vladara iz dinastije Arpadovske. Hrvatska izabere svojom slobodnom voljom Kolomana i njegove potomke za svoje vladare, a Koloman se obveže za sebe i za svoje nasljednike, da će poštivati sva prava hrvatskoga kraljevstva. Slično i JAKIĆ, 1935., 40, te 1941., 49-50. Slično, ali kraće i bez spominjanja predstavnika dvanaest plemena, i u: BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 69: *Do sukoba nije došlo, jer su Hrvati bili bez vođe, nego dođe do ugovora između Kolomana i Hrvata. Po tom ugovoru Hrvati priznaše Kolomana i njegove nasljednike hrvatskim kraljevima; Hrvatska ostaje nezavisna, jedino će s mađarskom imati zajedničkoga kralja. Dvanaest velikaša i potankosti sporazuma koje su autorice smatrale bitnim nalazimo u: SALZER – MALI, 1952., 57-58: ... Koloman uvida da silom neće moći pokoriti Hrvatsku, već da je potrebno, da se mirno nagodi s hrvatskim plemstvom. I samo hrvatsko plemstvo sklono je pregovorima s Kolomanom, svakako pod uvjetom da im Koloman potvrdi sve povlastice. 1102. g. dolazi do sporazuma između 12 najjačih velikaša Hrvatske i Kolomana. Po tom sporazumu Koloman postaje Hrvatski kralj i ima sva vladarska prava hrvatskih kraljeva: imenuje bana, izdaje darovnice i povlastice, ubire carine i dobiva kraljevsku ze-**

historijskoj nauci još uvijek sporno pitanje jesu li tačni navodi dokumenta iz 14. st. koji govore o nagodbi hrvatskog plemstva s kraljem Kolomanom, te kako suvremeni historičari misle da je »*Pacta conventa*« [pakta konventa] falsifikat prvi put nalazimo šezdesetih godina u udžbeniku Marije Vrbetić.¹⁴⁸ Kasnije vlada zanimljivo stanje. Dio autora ne spominje izričito *Pactu conventu*, ali navodi da je sklopljen sporazum,¹⁴⁹ a često i barem neke uvjete sporazuma.¹⁵⁰ Drugi dio autora navodi i važnije uvjete i naziv pod kojim je dokument poznat.¹⁵¹ Najčešće udžbenici ne navode podatke koji su upitni, a to su predstavnici 12 plemena i mjesto susreta na Dravi. Od suvremenih udžbenika te podatke kao vjerodostojne navodi jedino gimnazijski udžbenik Mirošević – Šanjek – Mijatović.¹⁵² U udžbeniku Makek – Adamček iz 1987. te u Makekovu udžbeniku iz 1997. godine stoji kako je Koloman pregovarao sa *dvanaest župana*.¹⁵³ U udžbenicima Budak – Posavec i Budak – Mogo- rović Crljenko sklapanje sporazuma smješteno je u zaleđe Zadra, odakle su potpisnici iz sa- čuvane verzije uistinu i bili.¹⁵⁴ Nimalo ne čudi što dio autora udžbenika ispušta podatke koji su u historiografiji sporni, ali je čudno zašto neki ispuštaju općeprihvaćene podatke poput mjesta i vremena Kolomanove krunidbe. Tako, primjerice, u tri udžbenika za strukovne škole autori navode *Pactu conventu* kao sporazum kojim je Koloman postao hrvatski kralj, ali ne navode gdje se okrunio, dok podatak kad se okrunio učenici ipak mogu pogoditi na temelju drugih podataka.¹⁵⁵ Mjesto i vrijeme krunidbe mogu saznati samo iz udžbenika koji su pisali V. Đurić i Peklić, ali su i kod njih ti podaci teško uočljivi.¹⁵⁶

Značenje 1102. godine: izgubljena samostalnost ili sačuvana neovisnost

Kolomanovom krunidbom uspostavljena je personalna unija između Hrvatske i Ugarske. Oko tog podatka autori udžbenika najčešće se slažu. Personalnu uniju definiraju kao zajednicu dviju međusobno neovisnih država koje imaju zajedničkog vladara. No u ocjeni što je 1102. godina značila za Hrvatsku iznose potpuno različita mišljenja. Valja primijetiti kako su neki stariji udžbenici, poput Jakićevih, puno bliži suvremenim historiograf-

mlju. On i njegovi nasljednici krunit će se posebno za hrvatsko-dalmatinske kraljeve, kako bi se time naglasila potpuna nezavisnost Hrvatske od Mađarske. Koloman potvrđuje hrvatskom plemstvu njihove posjede i kmetove, naseljene na toj zemlji, nadalje oslobađa ih plaćanja svakog poreza. Jedina će im dužnost biti da s vojskom pomažu kralja, i to do Drave o svom trošku, a preko Drave o kraljevu.

¹⁴⁸ VRBETIĆ, 1964., 347.

¹⁴⁹ MATKOVIĆ, 1985., 137; MATKOVIĆ – DRAŠKOVIĆ, 1991., 99.

¹⁵⁰ MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977., 40-41; MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55; SABALIĆ, 1996., 26; MAKEK, 1997., 39-40; BUDAK – POSAVEC, 1998., 42; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 55, 57.

¹⁵¹ MAKEK, 1992., 53; ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 154; VUJČIĆ, HP, 1996., 40; VUJČIĆ, HiS, 1996., 97; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54; MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 149-150; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HP, 1998., 25; BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41; MEDIĆ – POSAVEC, 1998., 89; SAMARŽIJA, 2001., 96.

¹⁵² MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 149-150.

¹⁵³ MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55; MAKEK, 1997., 39-40.

¹⁵⁴ BUDAK – POSAVEC, 1998., 42; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 55, 57.

¹⁵⁵ VUJČIĆ, HP, 1996., 40; VUJČIĆ, HiS, 1996., 97; SAMARŽIJA, 2001., 96, 136.

¹⁵⁶ ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54-55; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HP, 1998., 25.

skim ocjenama tih zbivanja, nego dio novijih. U njegovim se udžbenicima ukazuje na posebnost Hrvatske. Toj je ocjeni 30-ih godina dodana i napomena kako Kolomanovi nasljednici ipak nisu tu posebnost uvijek poštovali. Kao pozitivni pomak navodi se uspostava mira.¹⁵⁷ U udžbeniku Barada – Katić – Šidak trojica su znanstvenika navela dvojaku ocjenu koju će mnogi autori udžbenika kasnije slijediti. Oni, doduše, navode kako su Hrvatska i Mađarska ostale zasebne političke jedinice ujedinjene jednim vladarom, ali zatim u potpunoj kontradikciji s tim zaključuju katastrofičnim tonom: *svršava tim činom doba hrvatske samostalnosti, veličine i slave*.¹⁵⁸ Dok su nakon Drugoga svjetskog rata autorice udžbenika O. Salzer i K. Mali slijedile Jakića u umjerenoj ocjeni,¹⁵⁹ dotle je Marija Vrbetić ustvrdila kako je Hrvatska već bitkom na Gvozdu izgubila samostalnost, iako je nakon toga navela kako je uspostavljena personalna unija, ne vodeći računa, kao ni mnogi drugi, o značenju pojma personalna unija, iako je njegovo značenje navela.¹⁶⁰ Ocjenu sličnu njezinoj iznosi i B. Drašković u udžbeniku iz 1969., samo što je u njegovu udžbeniku neovisna hrvatska država nestala tek 1102. godine.¹⁶¹ Suprotno njima H. Matković je osamdesetih naglašavao kako se Hrvatska priznavanjem vrhovne vlasti ugarskoga kralja nije stopila s Ugarskom, već je imala posebne sabore, banove, novac, porezni sustav i vojsku.¹⁶²

Udžbenike kojima je jedan od autora ili jedini autor I. Makek možemo pratiti kroz dulje razdoblje, pa se tako mogu pratiti i promjene mišljenja. U udžbeniku Makek – Drašković – Salzer iz sedamdesetih godina naglašava se poseban položaj Hrvatske, vidljiv kroz posebnu krunidbu i upravu, po uzoru na N. Klaić. U skladu s uzrastom kojemu je udžbenik namijenjen nije korišten toj dobi teško razumljiv izraz personalna unija.¹⁶³ No u udžbeniku Makek – Adamček iz 1987. godine ponovno nalazimo mišljenje uobičajeno u starijoj historiografiji sa zaključkom kako je godine 1102. Hrvatska *prestala postojati kao nezavisna država*. To je malo ublažio navodom kako je ipak zadržala velik stupanj samostalnosti. Svoju ocjenu je obrazložio time što se Hrvatska u novoj državi nije mogla slobodno razvijati.¹⁶⁴ Kako je doba vladavine Arpadovića ipak doba napretka, u novijem izdanju iz 1992. napustio je tu ocjenu i vratio se onoj iz sedamdesetih.¹⁶⁵ U zadnjoj verziji udžbenika otišao je još dalje pa je, slijedeći mišljenje N. Klaić objavljeno u njezinoj sintezi hrvatske srednjovjekovne povijesti 1990. godine, ustvrdio kako 1102. ne samo da nije propast nego ni važniji prijelom.¹⁶⁶

Prvi udžbenik nastao u vrijeme obnove gimnazija, autora H. Matkovića i B. Draškovića, držao se novije historiografije ističući posebni položaj Hrvatske.¹⁶⁷ No već se drugi

¹⁵⁷ JAKIĆ, 1926., 54; 1935., 40; 1941., 50.

¹⁵⁸ BARADA – KATIĆ – ŠIDAK, 1943., 69-70.

¹⁵⁹ SALZER – MALI, 1952., 58.

¹⁶⁰ VRBETIĆ, 1964., 347.

¹⁶¹ DRAŠKOVIĆ, 1969., 168-169.

¹⁶² MATKOVIĆ, 1985., 137, 140.

¹⁶³ MAKEK – DRAŠKOVIĆ – SALZER, 1977., 41; usporedi: KLAJĆ, 1971., 536-537.

¹⁶⁴ MAKEK – ADAMČEK, 1987., 55.

¹⁶⁵ MAKEK, 1992., 53.

¹⁶⁶ MAKEK, 1997., 40; usporedi: KLAJĆ, 1990., 160-165.

¹⁶⁷ MATKOVIĆ – DRAŠKOVIĆ, 1991., 101-102.

udžbenik u nizu gimnazijskih iz prve polovine devedesetih vratio mišljenju starije historiografije, koju autori F. Šanjek i F. Mirošević u mnogočemu u ovom dijelu gradiva slijede. Tako oni već nakon bitke na Gvozdu zaključuju da je *poslije gotovo tri stoljeća Hrvatska izgubila samostalnost*, iako navode kako Koloman u tom trenutku nije imao vlast u Hrvatskoj niti se usuđivao napasti. U nastavku autori djelomično sami sebi proturječe tvrdeći kako su Hrvati priznali Kolomana i njegove nasljednike, tako da je tim činom *državnost Hrvatske pravno ostala netaknuta*. Uz to detaljno objašnjavaju što je personalna unija. Na kraju ipak zaključuju: *I pored navedenog, nakon 1102. veličina i slava hrvatske države postupno tamni*, da bi nakon toga naveli prednosti kao što su uspostava mira, dobra obrana prema vani i jačanje gospodarstva, posebno trgovine.¹⁶⁸ Takav tekst bez dotjerivanja, koje je bilo nužno, prenesen je, nažalost, i u noviji udžbenik.¹⁶⁹

Udžbenici pisani devedesetih godina najčešće ističu poseban položaj Hrvatske, objašnjavajući što zaista znači personalna unija, te se, osim navedenog slučaja, danas u hrvatskim udžbenicima više ne može naći u novijoj historiografiji odbačeno mišljenje o katastrofi. Uz to se ističe ponovno sjedinjenje hrvatskih zemalja za Kolomanove vladavine i gospodarski napredak te slab utjecaj Arpadovića na zbivanja u Hrvatskoj.¹⁷⁰

Drukčiju sliku pruža udžbenik R. Mihaljčića, korišten 1991.-1995. na području Republike srpske krajine, u kojem je razdoblje hrvatskoga ranoga srednjeg vijeka zaključeno s tvrdnjom da je Hrvatska 1102. izgubila državnu samostalnost, ali je u okviru Mađarske sačuvala poseban položaj. Takvo objašnjenje svakako ne pristaje personalnoj uniji, ali nju autor ionako ne spominje.¹⁷¹

O mađarskim udžbenicima u Hrvatskoj se malo zna. U prvoj polovici 90-ih na hrvatski jezik prevedeni su mađarski udžbenici za više razrede osnovnih škola. Svakako je zanimljivo pogledati što o naprijed iznesenim zbivanjima stoji u udžbeniku za šesti razred, kojemu je autor Árpád Balla (Budimpešta, 1993.). U njemu se ne može naći ništa o nasljednom pravu Arpadovića na hrvatsko prijestolje. Hrvatska u vrijeme Ladislava i Kolomana spominje se samo u jednoj rečenici ispod podnaslova *Obrambeni i osvajački ratovi*, a koja kaže: *Ladislav je priključio Mađarskoj Hrvatsku, Koloman pak Dalmaciju*.¹⁷²

Nekome se možda pisanje udžbenika čini kao lak posao, ali on to svakako nije. A posebno kada je riječ o prikazu razdoblja u kojem svaka rečenica uključuje najmanje jedno u historiografiji sporno i neriješeno pitanje. Uz to pojednostavnjivanje, koje je nužno radi prilagođavanja uzrastu i programu, lako dovodi do iskrivljavanja slike. Stoga je za obradu teme poput ove u udžbenicima potrebno mnogo truda i vještine autora. Ponegdje su u ponuđenim rješenjima bili uspješni, ponegdje ne. Posebno je pohvalno što je dio autora nastojao nova izdanja uskladiti s novim rezultatima znanosti, ali i promijeniti i skratiti dijelove koji su se u nastavi za učenike pokazali preteškima.

¹⁶⁸ ŠANJEK – MIROŠEVIĆ, 1994., 154-156.

¹⁶⁹ Usporedi: MIROŠEVIĆ – ŠANJEK – MIJATOVIĆ, 1997., 149-151.

¹⁷⁰ VUJČIĆ, HP, 1996., 40; VUJČIĆ, HiS, 1996., 97; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HiS, 1997., 54; ĐURIĆ – PEKLIĆ, HP, 1998., 25; BRDAL – MADUNIĆ, 2001., 41; BUDAK – POSAVEC, 1998., 42; MEDIĆ – POSAVEC, 1998., 90; BUDAK – MOGOROVIĆ CRLJENKO, 2001., 55; SAMARŽIJA, 2001., 96, 136.

¹⁷¹ MIHALJČIĆ, 1993., 39, 103.

¹⁷² Arpad BALLA, *Povijest za 6. razred osnovnih škola*, Budapest 1993., 85-89.

*Summary**INTERPRETATIONS OF THE EVENTS OF THE YEAR 1102 IN THE HISTORY TEXT BOOKS, WHICH WERE USED ON THE TERRITORY OF THE PRESENT-DAY REPUBLIC OF CROATIA IN THE PERIOD BETWEEN THE WORLD WAR I AND THE YEAR 2002*

In this article author analyses 26 text books of history that were used on the territory of the present-day Republic of Croatia in the period between the First World War and the year 2002. The events that were analysed on the basis of these text books enclose the period between the death of the Croatian king Dmitar Zvonimir and coronation of Colomanus for the king of Croatia and Dlamatia (circa 1089-1102). Moreover, the author also analysed interpretations of the position of Croatian lands within the union with Hungary. Although some of the authors of the text books had their own point of view, in the most text books these events were more or less compatible with the comprehensions of the contemporary historiography. However, the questions regarded the period between the death of Dmitar Zvonimir and coronation of Colomanus were the most complicated task of this analysis because almost every sentence in these text books can be disputed regarding the ideas of the contemporary historiography. For example, the question of the death of Dmitar Zvonimir, or rule of Stephen II, Jelena and Peter very often are differently interpreted. Although the object of this analysis is text books, in which language and style of writing has to be adapted to the cognitive possibilities of children, some of the authors completely diverted the image of the historic events of that period.